

In dit nummer:

- 23 Troost
J. Bouma
- 24 Nietzsches verwijt
A. van der Dussen
- 26 Thora en Stoa
H. Algra
- 29 Terminale zorg kan beter
G. van Brenk
- 30 Bijbel en historiciteit
A. Koers
- 32 Historiciteit en geloofwaardigheid (1)
J.M. Mudde
- 34 Zie je mij wel?
Irene Blom

Opbouw

Tot opbouw van het gereformeerde leven

De aard van het beestje

mee van de preventieve ruiming, nog niet in zicht.

Onvermijdelijk

De beslissing om de kippen, varkens en koeien te vernietigen was noodzakelijk voor de gezondheid van de mens en het welzijn van de bedrijfstak. Een gevoel van onbehagen is echter niet te onderdrukken. Want uit de stroom berichtgeving is pijnlijk duidelijk naar voren gekomen dat de massale fok van varkens, koeien en kippen in weinig opzicht verschilt van industriële productie. Het stukje vlees in de schappen van de supermarkt is een massaproduct geworden dat zo snel, efficiënt en winstgevend mogelijk moet worden geproduceerd. Van rustig herkauwende koeien in grazige weiden is veelal geen sprake meer; van groeihormonen, kunstvoeding, warmtelampen en een fabrieksmatige behuizing zoveel te meer. Door de vlucht die de massale fok heeft genomen, zijn de risico's van ziekten voor mens en dier ernstig vergroot. Het leven van dieren wordt erdoor ver-

zwaard. Er wordt voorbijgegaan aan de eigenheid van het schepsel, aan de aard van het beestje. Dieren zijn anders dan dode voorwerpen die eenvoudig in massa-productie kunnen worden gebracht, zoals J.P. de Vries enkele weken geleden in het N.D. waarschuwde. Toch is die bio-industrie een feit. Het gevolg is dat de kwaliteit van ons voedsel afneemt en de risico's van ziekten voor zowel mens als dier ernstig zijn vergroot. De maatregelen die genomen moeten worden bij het uitbreken van ziekten (zoals het preventief doden van miljoenen dieren) zijn ingrijpend. En ze lijken ons steeds verder af te brengen van Gods bedoeling met zijn schepselen.

Nadenken

Een oplossing voor dit probleem is niet door een enkeling of een groep te leveren. Wat de enkeling wel kan doen is nadenken over de wijze van omgaan met en gebruik van dieren. Over verantwoord consumptie. Hij hoeft niet alles te slikken.

Miriam de Rooij, De Bilt

De massale fok van kippen, koeien en varkens anno 1998 verschilt in weinig opzicht van industriële productie. Aan de eigenheid van dieren wordt voorbijgegaan. De gevolgen liegen er niet om: zieke dieren en (dreiging van) zieke mensen. Over het doden van miljoenen dieren, of: het steeds verder afdwalen van Gods bedoeling met zijn schepselen. Vorige maand zijn in Hongkong en Zuid-China meer dan een miljoen kippen vernietigd. Zij zouden besmet kunnen zijn met een griepvirus dat overdraagbaar is op mensen. De overdracht van dit virus, zo is onlangs gebleken, kan plaatsvinden door intensief contact met vogels of resten ervan. Er ontstond grote paniek en dat is geen wonder. Een nieuw griepvirus onder mensen is een gevreesd verschijnsel. Voordat een nieuw afweermiddel is ontwikkeld, kan het nieuwe virus miljoenen mensen ernstig ziek maken. Men zag zich daarom genoodzaakt tot het vernietigen van de kippen. De massale vernietiging van de kippen stemt tot nadenken. Het is de derde keer in relatief korte tijd dat grote aantallen gefokte dieren moeten worden gedood. In Groot-Brittannië ging het om grote aantallen koeien. Zij werden vernietigd omdat het vlees besmet kon zijn met een virus dat een dodelijke hersenziekte aan mensen overdraagt, de zogenaamde gekke-koeienziekte. In Nederland werden het afgelopen jaar miljoenen varkens gedood en vernietigd in verband met de epidemie van klasieke varkenspest. Met het ontdekken van enkele nieuwe gevallen begin dit jaar lijkt het eind van de ziekte, en daar-

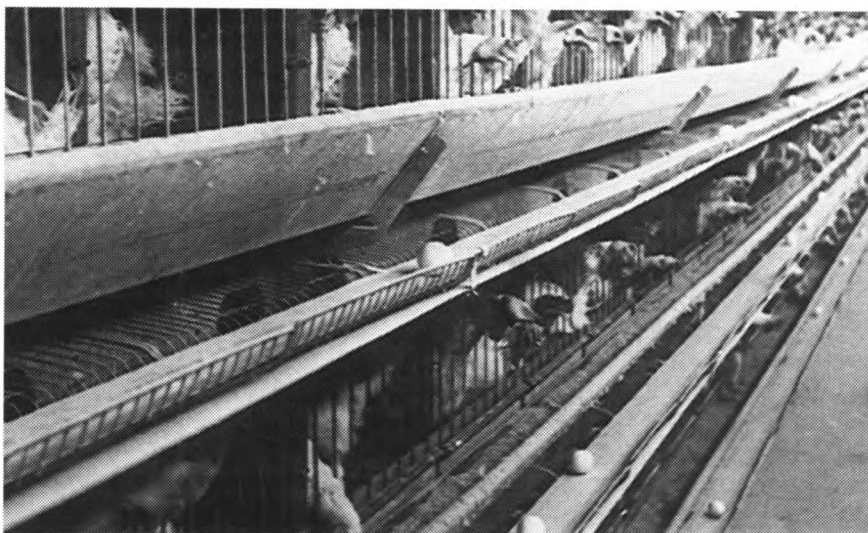

Foto: Archief ND

Veertiendaagse uitgave van de
gereformeerde persvereniging opbouw

Redaktie

Drs. H. Algra
Ds. J. Bouma
A. Hartkamp
Drs. P.J. van Kampen
J.J. Lakerveld
Ds. J.M. Mudde
Ds. K. Muller
Ds. W. Smouter
J. Westerkamp-Stegeman

Adres van de redaktie

Ds. K. Muller,
Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen.
Telefoon: 0513-653620
Telefax: 0513-653632.
E-mail adres: kmuller@noord.bart.nl

Alle kopij dient uiterlijk dinsdags, in de week voorafgaande aan de week waarin Opbouw zal verschijnen, bij de redaktie binnen te zijn.

Kerknieuws/Onder andere(n)

A. Hartkamp,
Schellerpad 34,
8017 AM Zwolle.
Telef. 038-4661327.
faxmail 0842118053.

Abonnementen en ledenadministratie

M. van Veelen-Vreugdenhil
Administratie Opbouw
Hunze 16
2911 EH Nieuwkerk aan den IJssel
Tel. 0180-320205.
Gironummer 404945 t.n.v.
Geref. Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging

Aanmelding door overschrijving van min.
f 25,- contributie op bovenstaand
gironummer.

Abonnementen

Het aanvragen of opzeggen van
abonnementen uitsluitend bij de
administratie. Abonnementen kunnen ieder
moment ingaan, doch slechts per 31
december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot
15 november.

Abonnementsprijs

Bij vooruitbetaling te voldoen.
f 68,- per jaar of f 38,- per half jaar.
Voor studenten f 34,- per jaar.
Buitenland f 112,- per jaar of f 124,- per
luchtpost. Chequekosten buitenland: f 15,-.

Advertenties

Tarief: 68 ct. per mm. bij 45 mm. breed
(excl. 17,5% BTW).
Advertenties inzenden tot woensdag 8.30
uur, anderhalve week vóór
verschijningsdatum. Familieberichten
uiterlijk vrijdagmorgen, in de week voor
verschijning. Advertenties en
familieberichten rechtstreeks naar Nedag,
t.a.v. het bedrijfsbureau.

Technische realisatie

Nedag Grafisch bedrijf b.v.,
postbus 208, 3770 AE Barneveld,
tel. 0342-411741, fax 0342-411641.

Druk

'Steenbergen', Zeist.

Opbouw wordt gedrukt op
gerecycled papier.

Dit tijdschrift wordt ten behoeve van
iedereen, die niet op de gebruikelijke
manier kan lezen, uitgegeven op
geluidscassette en/of in braille
of grootletter. Informatie en opgave:
CBB, Christelijke Bibliotheek voor
Blinden en Slechtienden, Postbus 131,
3850 AC Ermelo, tel. 0341-551014.

ISSN 0030-3356

Kalender

van Ned. Geref. bijeenkomsten van
meer dan plaatselijk belang.

Opgave: telefoon 0513-653620; tele-

fax: 0513-653632; E-mail:

kmuller@noord.bart.nl

- 7 maart Opening Landelijke Vergade-
ring 1998
3 april Ledenvergadering persver-
eniging Opbouw te Utrecht;
19.30 uur
18 april Landelijke Ontmoetingsdag te
Barneveld; info en stands:
J.A.D. Schenkel,
038-3320128
9 mei Zendingsvoorjaarsvergade-
ring Leerdam
7 nov. Zendingsnajaarsvergadering
Leerdam

Ontvangen
boeken

Dr. H. Jagersma,

De bijbel lezen - hoe kun je dat?

111 blz., f 19,90

ISBN 9024293235

Uitg.: Kok, Kampen

Koos Staat,

Eén-nul:

Stukjes over God en jou

55 blz., f 13,50

ISBN 902971218x

Uitg.: Kok Voorhoeve, Kampen / Filippus, Arnhem

Rose Vincent,

De zon en het rad

(Roman)

320 blz., f 39,90

ISBN 9061405874

Uitg.: De Groot Goudriaan, Kampen

Theo Coenraads,

Eén troost heb je

16 blz., f 3,95

ISBN 9071864952

Uitg.: Merweboek, Sliedrecht

Troost

Uitzicht en hoop

J. Bouma, Kampen

De vorige keer haalde ik een gebeurtenis aan uit de eerste gemeente die ik gediend heb. Dat ik te snel, te haastig naar de hoop greep. Terwijl de rouwenden nog radeloos zochten naar een plek, waar ze konden schuilen in de storm die over hun leven trok, was ik hen al een paar stappen vooruit. Ik ben vast niet de eerste geweest, die in deze valkuil getrapt is, en ik zal ook niet de laatste zijn. Ook in dat opzicht kunnen we nog heel veel van de Here God leren.

Ik denk aan die indrukwekkende ontmoeting van Elia met de Here God in de woestijn. Elia die door koningin Izebel op de hielen wordt gezeten, na de overwinning op de Karmel (1 Kon. 19). De radeloze profeet, die dodelijk vermoeid is en naar de dood verlangt, krijgt van God de ruimte en de tijd om op adem te komen. Om te schuilen in de schaduw van de Allerhoogste. Troosten, zo zagen we, is allereerst geborgenheid geven. En dat komen we in de Bijbel ook telkens weer tegen. God is een schuilplaats, een toevlucht voor de zijnen.

Uitzicht

Maar er is meer. Troosten is ook uitzicht geven. Hoop geven. Een weg wijzen uit het labirynth van wanhoop en verdriet. Maar dat kan slechts vanuit de geborgenheid, vanuit het vertrouwen dat is opgebouwd.

Je mag als pastor, als broeder of zuster in Christus gaan staan naast iemand die intens veel verdriet heeft. Dat is het eerste. Maar ook om iemand verder te helpen. Want zonder hoop, zonder geloof in de toekomst, blijft het heden ondraaglijk. In de bundel herdichtingen 'Een schaal met water' van Ria Borkent las ik deze strofe, die dat heel helder weergeeft. Het gaat over vissers die een onstuimige zee moeten oversteken: *Heer, geef dat bij de oversteek geloof en hoop ons niet ontbreekt, want zonder hoop is er geen licht, zonder geloof geen vergezicht.*

Wakker schudden

Soms moet je a.h.w. wakker geschud

worden uit die boze droom, waarin je gevangen zit. Of moet je jezelf wakker schudden. Ik denk bijvoorbeeld aan Psalm 42, de laatste verzen:

*Wat buigt gij u neer, o mijn ziel,
en wat zijt gij onrustig in mij.
Hoop op God, want ik zal Hem nog
loven,
mijn Verlosser en mijn God.*

De dichter van deze psalm huilt tot God, want hij ziet geen gat meer in de ellendige situatie waar hij in terecht is gekomen. Maar dan, aan het eind van de psalm valt hij zich zelf in de rede. Heel opmerkelijk, deze zelfaanspraak, waarin hij zich optrekt aan de Heer, zijn God. Het is alsof geheel onverwacht, het licht weer opgaat in de donkerheid van het bestaan. God is er, en omdat God er is, daarom is er hoop. Hoop, ook voor mij in het lijden, waar ik niet om heen kan, maar waar ik dwars doorheen moet. Want God is er, God bij wie ik kan schuilen, God die mij begrijpt, die mijn helper is.

Goedkoop

Wanneer deze geborgenheid ontbreekt,

Zonder hoop is er geen licht

kan troost heel goedkoop worden. Je verbaast je er wel eens over hoe gemakkelijk en oppervlakkig over het verdriet kan worden heen gewalst. Het lijden wordt niet geproefd, de nood wordt niet verstaan, de klacht wordt niet gehoord. Er worden pasklare antwoorden uit de hoge hoed getoverd die soms kant noch wal raken. Een man heeft zijn vrouw verloren en na een paar maanden zegt een goedwillende buurman, om hem te troosten: Het is toch niet nodig dat je alleen blijft? Ik zou, als ik jou was, eens naar een andere vrouw omkijken. Alleen is ook maar alleen.

Dat is hele goedkope troost. Troost, die voorbij gaat aan het verdriet, het lijden, waar iemand doorheen moet. Uitzicht bieden in het verdriet is niet gemakkelijk. Wat kun je een ander geven? Schieten onze woorden vaak niet tekort? De Bijbel richt onze blik op God. Op zijn heil, op zijn beloften. God die wegen kan openen.

Zonder hoop?

In de klaagliederen van Jeremia staan een paar prachtige verzen, ergens in het midden. Hoofdstuk 3:22-24: *Het zijn de gunstbewijzen des Heren, dat we niet omgekomen zijn, want zijn barmhartigheden houden niet op, elke morgen zijn ze nieuw, groot is uw trouw.*

Mijn ziel zegt: mijn deel is de Here, daarom zal ik op Hem hopen. Het volk Israël klaagt over het lijden, waar het doorheen moet. De eens zo machtige en trotse stad Jeruzalem is veranderd in een puinhoop onder het geweld van vijandelijke legers. Van tempel is geen steen op de andere gelaten. Een troosteloze ruïne rest nog slechts. Wat is Israël zonder stad en zonder tempel? Zonder de dienst der verzoening? Een volk zonder toekomst! Een volk zonder hoop! Want het hart is uit de samenleving gesneden. En daarom klinkt die o zo bittere klacht: waarom, o Here, waarom?

En dan midden in het klaaglied verandert volkomen onverwachts de toon. Zoals dat in Psalm 42 gebeurde, gebeurt dat ook hier, de profeet valt zichzelf in de rede.

Hij kijkt niet alleen naar wat hij (het volk) is kwijtgeraakt, maar naar wat hem nog is overgebleven. De blikrichting verandert, hij kijkt omhoog, hij kijkt om zich heen. En zegt, tot zijn eigen verwondering; Ik leef, en dat heb ik te danken aan God, die mijn leven gespaard heeft. Het leven gaat door, dankzij de trouw van mijn God. Hij heeft mij niet verlaten!

Erfdeel

God is er. En Hij is mijn erfdeel. Dat wil zeggen: God is mijn toekomst. Daarom is er hoop, is er een uitzicht uit de ellende van het bestaan. God die over mij waakt, die voor mij zorgt, bij wie ik kan schuilen. Hij opent een weg voor mij. Dat betekent niet dat je in elke situatie een pasklaar antwoord krijgt. Maar wel, dat je zult merken dat de Here met je meegaat op de weg, die je moet gaan, en dat die weg, hoe moeilijke en zwaar ook, je brengt bij zijn koninkrijk. *Geloof vormt samen met geduld een verrekijker, God onthult ons iets van het geheimenis, het land dat aan de einder is.*

(Uit: Ria Borkent, *Een schaal met water*).

Nietzsches verwijt

A. van der Dussen, Eindhoven

Kennismaken met Nietzsche heeft voor een gelovige twee kanten. Niet weinigen die hem lezen hebben de ervaring dat hun iets sensationeels overkomt. Hij is briljant en visionair. Zijn psychologische diepgang is verbluffend. Maar daardoor komt zijn bijtende kritiek op het evangelie ook zo hard aan. Hij wrikt met vervaarlijke kracht aan de grondslagen van het geloof. Daardoor dwingt hij zijn christelijke lezers om eerlijk onder ogen te zien wat hun motieven zijn om Christus na te volgen. Dat vraagt veel van een gelovige – van sommigen misschien te veel. Maar uiteindelijk kan het toch dienen tot opbouw van het gereformeerde leven. Vandaar, dat ik in ons blad aandacht wil schenken aan de man die zichzelf noemde 'de antichrist'...

De doodsteek voor het leven...

Friedrich Nietzsche werd op 15 oktober 1844 geboren in het plaatsje Röcken, zo'n twintig km ten zuiden van Leipzig. Zijn vader was dominee, evenals vele voorvaders van zowel vaders- als moederszijde. Zelf heeft hij nog een blauwe maandag theologie gestudeerd, maar hij was toen al zo vervreemd van christendom en kerk, dat de definitieve overstap naar de klassieke letteren niet lang uitbleef. In de cultuur van het oude Griekenland heeft hij nooit opdrogende inspiratiebronnen gevonden. Op zijn vierentwintigste werd hij benoemd tot hoogleraar in Bazel, maar zijn academische carrière heeft slechts tien jaar geduurd. Op zijn vierendertigste werd hij gepensioneerd, vanwege ernstige problemen met zijn gezondheid. Daar kwam echter bij dat hij niet echt paste in het universitaire wereldje. Hij was te dwars, en zijn tijdgenoten te ver vooruit. Zo ging hij meer en meer het leven van een eenling leiden. 's Zomers dwaalde hij door het alpenlandschap van het Zwitserse Ober-Engadin; verder verbleef hij graag in Italië. Hij schreef veel, en publiceerde een reeks opmerkelijke boeken. In 1889 stortte hij in, en kreeg de waanzin hem in zijn greep. Over zijn geest viel een duisternis die niet meer van hem

zou wijken, totdat hij op 25 augustus 1900 stierf.

Nietzsche was een uitzonderlijk begaafd mens. Hij was uiterst muzikaal, en legde ook in zijn literaire werk grote artistieke aanpak aan de dag. Als wetenschapper stond hij zeer hoog in aanzien; niet voor niets werd hem een professoraat toevertrouwd op een leeftijd dat anderen nog ploeteren voor hun tentamens. Maar wat hem tot de man gemaakt heeft die bij zijn leven reeds een beroemdheid was, en die tot op de dag van vandaag een enorme invloed uitoefent, is zijn filosofie. Hij heeft op zeldzaam hartstochtelijke en grondige wijze doorgedacht over de dingen. Hij bleef daarbij niet steken in het theoretische, maar streefde naar levenskunst. Juist in dat kader ontwikkelde hij zich tot een verklaard vijand van het christelijk geloof. Die vijandschap draait om het verwijt, dat het christelijk geloof de doodsteek betekent voor het ware leven...

Het leven niet aan kunnen

Nietzsche gaat ervan uit, dat mensen er niet voor niets een godsdienst op na houden. Zij zullen daartoe hun redenen hebben. Welke zijn dat? Wat beweegt mensen ertoe, in God te geloven? Is het niet hun behoefte aan geborgenheid, hun hoop op een betere toe-

Wat beweegt mensen ertoe in God te geloven?

komst, hun angst voor de dood? Voor Nietzsche is het duidelijk: geloven doen mensen omdat ze problemen hebben. Want waarom zou je bij een hemelse Vader willen schuilen, als je je kiplekker voelt? En waarom zou je je vastklampen aan de boodschap van de opstanding der doden, als je er geen enkel probleem mee hebt dat je dood gaat? De dingen die in de godsdienst zo belangrijk zijn: de zin van het bestaan, de geborgenheid bij God, het eeuwige leven, enzovoorts – naar al die dingen grijpen mensen omdat ze de werkelijkheid van hun leven eigenlijk niet aan kunnen. Ze zitten met het onrecht en het lijden in hun maag. Ten diepste weten ze met zichzelf geen raad. Maar dat betekent dat ze de werkelijkheid niet echt aanvaarden. Ze hebben grote reserves ten opzichte

van haar. Ze wenden zich van haar af en zetten hun hart op het hiernamaals: dán wordt alles goed. Maar daarmee zeggen ze van deze wereld dat ie niet deugt! En zo zit met name in de christelijke godsdienst ingebakken dat zij de bestaande werkelijkheid afwijst. Zij biedt de mensen de 'oplossing' aan, dat ze van dit leven 'verlost' zullen worden! En wat is het christendom dus anders dan één groot NEE tegen dit leven en deze werkelijkheid? Nietzsche vindt dat *zwak*, uitermate zwak. Een mens met een beetje pit geeft zich niet zo gemakkelijk gewonnen. Die recht zijn rug en maakt wat van het leven. Die geeft de verantwoordelijkheid niet bedremmeld uit handen aan een machtig Opperwezen. Nee, *sterke* mensen gaan de problemen niet uit de weg. Zij gaan de uitdaging aan. Zij durven leven met onzekerheden. Zij dromen niet weg in een hiernamaals, maar zeggen 'ja' tegen dit leven, tegen de hoogten en diepten van deze werkelijkheid.

Zwak en sterk

De tegenstelling tussen 'zwak' en 'sterk' is voor Nietzsche van groot belang. Hij meent dat allerlei gedragingen van mensen worden bepaald door de mate waarin zij sterk dan wel zwak zijn. Maar wat bedoelt hij precies met de woorden 'zwak' en 'sterk'? Het misverstand ligt op de loer, dat 'sterke' mensen voor hem krachtpatsers zijn, militante lieden die met machtsvertoon hun omgeving domineren. Maar niets is minder waar! Wat hij bedoelt kan worden verhelderd aan de hand van zijn definitie van 'gezondheid'. Een mens is voor Nietzsche gezonder, naarmate hij meer kans ziet ziektes te boven te komen. Hij sprak wat dat betreft uit ervaring: hij had veel last van migraine, en tobde met een steeds verder teruglopend gezichtsvermogen. Een groot deel van zijn leven heeft hij ervoor moeten strijden dat die kwalen hem niet onder de duim kregen. Dat was dan ook zijn ideaal van 'gezondheid': hij streefde er niet naar een 'ijzeren hein' te zijn, maar wel dat hij de 'power' zou hebben had om het gevecht met zijn zwakke constitutie steeds opnieuw aan te gaan. Daarbij merkte hij, dat juist dat gevecht hem creatief maakte. En niet alleen hem: heeft bijvoorbeeld Beethoven zijn genie niet tot volle ontplooiing gebracht, juist door zijn gevecht met zijn doofheid? Zo

zijn sterke mensen nu ook diegenen, die zich door het lijden niet overmeesterd voelen, maar er juist door groeien. 'Sterk-zijn' sluit dus allerminst uit dat een mens zijn zwakke kanten heeft; die heeft iedereen. Napoleon bijvoorbeeld sprak gebrekkig. Maar wat deed hij?

Werkelijk sterke mensen zijn vreedzaam, vriendelijk, royaal, vrolijk

Hij mat zich de gewoonte aan om nog slechter te spreken dan hij kon. Op die manier maakte hij zich niet de slaaf van zijn onvermogen, maar toonde hij dat hij het de baas was. Daarin komt de ware menselijke grootheid tot uiting! In de obstakels en weerstanden waarmee de mens onherroepelijk in het leven te maken krijgt, ziet de sterke uitdagingen om sterker en weerbaarder te worden. De zwakke daarentegen kan het leven niet aan; hij voelt zich slachtoffer, of gaat wild om zich heen slaan. Zo zijn 'krachtpatsers' lang niet zo sterk als ze er uit zien: zij grijpen naar geweld vanuit het gevoel bedreigd te worden. Degene die echt sterk is heeft een dergelijk machtsvertoon niet nodig. Hij vindt in zichzelf zo'n rust, dat hij bestand is tegen de aanwezigheid van tegenstanders en mededingers. Zo zijn de sterken degenen die klauwen hebben, maar het niet nodig hebben ze te gebruiken. Het is niet toevallig dat werkelijk sterke mensen zo vreedzaam zijn, zo vriendelijk, zo royaal, zo vrolijk ook. Zij hebben vanuit een innerlijke levenskracht de weerbarstige werkelijkheid zo totaal aanvaard, dat zij zich nergens tegen afzetten, op niemand jaloers zijn, op niemand hun gram willen halen. Integendeel, diep in hen stroomt de levensvreugde over, zodat zij ook anderen het licht in de ogen van ganser harte gunnen.

Rancune

Deze opmerkelijke waarnemingen en overwegingen verraden een diep psychologisch inzicht. Onmiskenbaar schuilt er een zekere levenswijsheid in. Nietzsche komt hiermee zelfs dicht in de buurt van de bijbelse wijsheid. Want hoezeer wordt ook in het boek Spreuken verband gelegd tussen sterk-zijn en vriendelijkheid. Vergelijk 16:32: „Een lankmoedig mens overtreft een held...” Vergevingsgezindheid wordt gezien als een zaak van noblesse: „Het is de eer van een mens, een overtre-

ding voorbij te zien...” (19:11b). Ook de aandacht voor die overstromende levensvreugde is in het boek Spreuken terug te vinden: „Voor de blijmoedige is het altijd feest...” (15:15) Werkelijk, Nietzsche roert snaren aan die ook in de bijbel bespeeld worden. Maar juist daarom is het zo verwarrend dat hij zich met diepe ergernis keert tegen het christelijk geloof. „Ik noem het christendom de ene, onsterfelijke schandvlek van de mensheid,” schrijft hij in 1888. Waarom toch? Voor de Islam bijvoorbeeld heeft hij meer goede woorden over, hoewel dat toch ook een godsdienst is die van de realiteit weglucht in de paradijselijke voorstelling van een hiernamaals. Ja, maar de Islam is in Nietzsches ogen een religie die veel meer ruimte biedt voor menselijke kracht, voor heldhaftigheid, voor eergevoel. Wat hij in het christendom zo verfoeit, is dat het de centrale plaats toekent aan de ellendige, de onaanzienlijke, de mislukte, de – *zwakke*. Nietwaar, wie worden volgens Paulus uitverkoren? „Niet vele wijzen, niet vele invloedrijken, niet vele aanzienlijken, maar wat voor de wereld dwaas en zwak, onaanzienlijk en veracht is...” (I Corinthiërs 1:26-28). Nietzsche kan het niet anders zien, of deze woorden komen voort uit een geest van rancune. Paulus neemt met deze woorden wraak op de sterken en de geslaagden. Het is typisch de reactie van lieden, die het niet kunnen verkroppen dat zij in anderen hun meerderen moeten erkennen. Wat doet een jongetje dat niet uit kan staan dat het niet goed kan meekomen met voetballen? Luidkeels roepen dat het ook eigenlijk maar een dom spel is... Zo is het christendom bij uitstek de godsdienst van mensen, die *niet* sterk, *niet* gezond, *niet* weerbaar zijn, en vervolgens van die nood een deugd maken. Kijk maar naar Luther: een man die het niet redde in het klooster, en toen bedacht dat het ook niet gaat om presteren maar om gered worden... En daarmee kwam een verbod te staan op presteren, op excelleren, op succesvol mens-zijn. Binnen het christendom vindt om zo te zeggen een grootscheepse geestelijke castratie plaats: de talentvolle, sterke mensen moeten hun levenskracht verliezen, want het zijn nu eenmaal de krachtelozen, de 'impotenten' die het Koninkrijk van God zullen binnengaan. Zoals wilde dieren getemd en gekooid worden, zo worden mensen binnen het christendom beroofd van hun natuurlijke vitaliteit, en lam geslagen door de verheerlijking van zwakheid en geringheid...

Weerklank

Met deze diagnose heeft Nietzsche bij ontzaglijk veel mensen weerklank gevonden. Veel afkeer van het christelijk geloof is door hem geïnspireerd, rechtstreeks, of via omwegen. Wie kent ze niet, de mensen die het als een bevrijding ervaren dat ze niet meer naar de kerk gaan, omdat ze het gevoel hadden binnen het christendom een bloedeloos bestaan te leiden? Ex-katholieken denken met afschuw terug aan de sfeer van versterving op het seminarie; zij klagen erover dat elke enthousiasmering en stimulering om te leven daar ontbrak. Ex-gereformeerden hebben met het calvinisme vergelijkbare ervaringen opgedaan; zij voelden zich in hun levensvreugde beknot door strenge dogma's die somber NEE zeiden tegen de menselijke natuur. Maar ook mensen die heel bewust als christen willen leven zijn iets van dat gekooide en getemde bij zichzelf gaan herkennen. Veelal met behulp van psychologen komen zij erachter, dat ze veel te gering van zichzelf denken, met alle heilloze gevolgen van dien. Ze leren JA te zeggen tegen zichzelf en te geloven in hun eigen krachten, en hebben daardoor het gevoel dat er een wereld voor ze opengaat. Maar tegelijk brengt dat hen in conflict met hun geloof. Want terwijl ze van de psycholoog leren dat ze mogen genieten van het leven, horen ze in de kerk dat ze zichzelf moeten verloochenen; terwijl in praatprogramma's gestimuleerd wordt om elkaar toch vooral complimenten te geven, worden zij door Lucas 17:10 opgeroepen om te zeggen „Wij zijn onnutte slaven; wij hebben slechts gedaan wat wij moesten doen...” En zo

Binnen het christendom vindt een grootscheepse geestelijke castratie plaats

gaat Nietzsches verwijt tot zeer veel mensen spreken, buiten én binnen de kerk. Legt hij de vinger niet op de wonde plek als hij zegt dat het christelijk geloof ons belet echt te leven, met dat eeuwige accent op de menselijke geringheid? Is het niet waar, dat wij er in de kerk toe veroordeeld worden om zwak te zijn, en om zo de levenskracht die wij diep in onszelf voelen geweldadig te onderdrukken? Heeft Nietzsche met zijn verwijt geen ... *gelijk*? Daarover volgende keer meer.

Thora en Stoa

Een proefschrift over mens en natuur

H. Algra, Den Helder

Op 2 oktober 1997 promoveerde de bioloog Jan J. Boersema tot doctor in de godgeleerdheid aan de Rijks Universiteit van Groningen. In zijn proefschrift trekt hij een lijn van de Hebreeuwse Thora naar het milieudebat in de westerse samenleving. Promotoren waren de theoloog prof.dr. A.S. van der Woude en de milieukundige prof.dr. A.J.S. Schoot Uiterkamp.

Jan J. Boersema groeide op in Groningen. Aan de universiteit in zijn woonplaats studeerde hij biologie en hij werkte er als milieukundige. Sinds 1994 is hij verbonden aan het ministerie van VROM en aan de Rijksuniversiteit van Leiden. Boersema is lid van de Nederlands Gereformeerde kerk van Oegstgeest.

Op zichzelf is het bijzonder als een bioloog promoveert tot doctor in de godgeleerdheid. Al zijn er in uw proefschrift veel raakvlakken aan te wijzen met uw huidige werk...

Ja, de relatie van de mens met het milieu, met de dieren, met de natuur heeft me altijd bezig gehouden. In mijn studietijd en ook daarna dacht ik veel na over de relatie tussen het christendom en de omgang met het milieu. Toch had ik de indruk dat je uit moest kijken voor de interpretaties van de zgn. *groene theologen*. Aan de andere kant vroeg ik me af of we – in de gangbare manier van omgang met het milieu – de boodschap van de Thora wel goed hadden begrepen. In hoeverre heeft er vermenging plaats gevonden met het Griekse denken? Daar heb ik toen een onderwerp van een promotieonderzoek van gemaakt. Toen ik me daarbij concentreerde op de Schepping en op de spijswetten kwam ik weer bij het thema mensen-dieren-natuur terecht en daarmee kwam ik weer terug bij mijn eigen vakgebied. Ook heb ik ervaren dat het heel vruchtbaar is om vanuit je eigen vak vragen te stellen aan een ander vakgebied.

Op de omslag van uw proefschrift staat de volgende tekst: „De auteur laat zien

dat het christendom stevig geleund heeft op het Griekse denken onder verwaarlozing van typisch Oud-Israëlitische ideeën. Een heroriëntatie op deze bronnen is niet alleen nodig, maar ook mogelijk. We hoeven geen beroep te doen op aan onze cultuur vreemde kosmologieën, noch te vluchten in New Age-denken.” Kunt u die flaptekst voor de 'Opbouw'-lezer toelichten?

Over *New Age* heb ik het niet in mijn proefschrift, al ben ik het wel met de uitspraak eens. Ik zie een kosmologie, een wereldbeschouwing als samenhangende opvattingen 'over het geheel der dingen', over vragen als: wat is er boven de aarde, op de aarde, wat is de positie van de mens? Ik sluit niet uit dat je iets kunt leren van de vraag hoe een Indiaan of een Boeddhist met de natuur omgaat. Maar een kosmologie is geen jas die je moeiteloos verwisselt. Mede daarom is het belangrijk dat je je eigen wortels bestudeert. Zijn er dingen verloren gegaan, hebben we accenten verkeerd gelegd? Het chris-

Een bioloog promoveert tot doctor in de theologie

tendom werd in de loop van de geschiedenis nogal beïnvloed door het Grieks-intellectuele klimaat. Die ontwikkeling werd in de Renaissance nog eens versterkt. Dat heeft veel moois aan cultuur en wetenschap opgeleverd, maar je kunt er ook vragen bij stellen, bijvoorbeeld over de omgang met de natuur. En die vragen dwingen ons tot een heroriëntatie.

U geeft in uw boek blijk van een bijzondere kijk op de betekenis van de spijswetten en de reinigingswetten. Kunt u daar iets meer over vertellen?

Op zichzelf is het al opvallend dat er zulke concrete en gedetailleerde voorschriften in de Hebreeuwse Bijbel staan. Over het 'waarom' van die wetten bestonden altijd al allerlei opvattingen. Maar waarom zijn die regels dan zo gedetailleerd? Ik heb in dat opzicht veel geleerd van de antropologe Mary Douglas. Ze hanteert de hypothese dat als een volk regels heeft voor het leven

van alledag, dat die regels dan altijd verwijzen naar de kern van de religie. Dus: die regels zijn er niet 'zomaar': ze zijn ook niet alleen bedoeld voor hygiënisch gebruik (om maar eens iets te noemen), ze zijn wezenlijk in het kader van het geloof van zo'n volk. Als die hypothese juist is, ga je je vanzelf afvragen: wat is dan de kern van dat geloof? De meeste theologen hanteren de visie dat de wetten waren bedoeld om het volk Israël tot een apart volk te maken, met andere regels dan de omringende volkeren. Maar dat is mijns inziens een te beperkte verklaring, omdat het enkel op de functie gericht is. Op zo'n manier verklaar je nog niets over de oorzaak. Wat ik dan graag wil weten: waarom nu uitgeroemd deze set van regels? Als het alleen ging om het apart zetten van het volk Israël, hadden er ook heel andere regels gemaakt kunnen worden.

U wilt dus meer naar de achtergrond van deze wetten, u zoekt naar het onderliggende verband...

Ja, en dat heeft volgens mij te maken met de Scheppingsorde. Volgens de opvattingen van de schrijvers van de Hebreeuwse Bijbel was de Schepping goed, er was orde. Maar door de gebeurtenissen in de tuin is die orde verloren gegaan, er is disharmonie en chaos ontstaan. Wat eerst volledig gescheiden was, raakt vermengd: leven en dood, de relatie met de natuur, de relatie tussen de mens en het land, een geboorte wordt pijnlijk. Het goddelijke raakt met het menselijke vermengd. Zo lezen we in Genesis 6 over verbintenissen tussen godenzonen en dochters der mensen. Daarna komt de zondvloed, die eigenlijk een nieuwe schepping is. Van de reine dieren gaan er zeven paar in de ark, van de onreine dieren maar één paar (Genesis 7:2). Maar je ziet ook dat er geen volledig herstel is, dat de dieren bang zijn voor de mensen. Daarom krijgen ook zij een belofte mee. Dat lees je in Genesis 9:10; een belofte aan de dieren; het zgn. regenboogverbond. Later na de zondvloed gaat het toch weer mis: de toren van Babel. De mens wil wéér als God worden. Daaruit ontstaat het gevoel dat het met de aarde op deze manier niets meer kan worden, tenzij God een volk apart zet, met eigen wetten en regels.

Zo kan er op aarde toch nog een plek zijn waar het zo is als Hij het bedoeld heeft. Dat is het priesterlijk decor voor de Thora.

Dat aparte volk had aparte regels nodig. Die regels hadden ook een verwijzende functie. Op welke manier vond die verwijzing plaats?

Die verwijzing zie je in de Hebreeuwse Bijbel, bijvoorbeeld als Jahweh zegt: „Doe dit, want Ik ben heilig.” De bedoeling van de spijswetten was om het leven leefbaar te houden, maar ze verwijzen ook steeds weer naar het verloren gegane ideaal van de Heilige Zelf. Als je dat plaatst in de context van die vermenging, dan begrijp je dat ook. Zo mocht het volk geen dieren eten die elkaar doden; de 'vegetarische' dieren voldoen aan die eis. Een varken is wel een herkauwer, maar het heeft geen gespleten hoeven en het eet in de natuur ook (resten van) dieren. Onrein zijn ook de dieren die niet helder tot één domein horen: zoals amfibieën, dieren in het water zonder het kenmerk van vissen (een reiger) en een dier zonder veren dat vliegt (bijv. een vleermuis). Om dezelfde reden van vermenging mag het Joodse volk geen twee materialen in één kledingstuk gebruiken (wol en linnen).

Is het niet zo dat een varken onrein was vanwege het risico op overdracht van besmettelijke ziekten?

Nee, dat denk ik niet. Men wist weinig van de risico's van besmettelijke ziekten, aan de andere kant is de consumptie van varkensvlees veilig als je het dier maar goed bereidt. Bovendien: stel dat je er achter komt dat het varken een riskant dier is, qua besmet-

ting, hoe verklaar je dan al die andere onreine dieren in de Thora? Daar gelden weer niet de kenmerken van het varken voor. Dan zou het veel logischer zijn als alle dieren *bij name* genoemd waren. Dat brengt mij opnieuw bij de verwijzende betekenis van de wetten; het moesten dieren zijn die – bij wijze van spreken – geen grenzen overschrijden: ze mochten niet doden, ze moesten zuiver af te grenzen zijn van andere soorten. De Israëlieten mochten alleen die dieren offeren en consumeren die verwijzen naar de Heilige. En in die verwijzing

Niet de mens, maar de Sabbat is de kroon op de Schepping

komt dan ook terug dat onze God een heilige, en letterlijk: een stralende God is. De reine dieren voldoen aan de kenmerken die de Heilige Zelf geeft.

In die wetten is toch ook sprake van gradaties, van nuanceringen?

In de wetten van Leviticus zie je dat voor de Hogepriester strengere eisen gelden dan voor de priesters, en voor de priesters gelden weer strengere wetten dan voor het volk. Hoe dichter je de Heilige nadert, hoe zuiverder de wetten van de reinheid gelden. De Hogepriester mocht bijv. geen eigen familielid begraven; hij mocht niet in aanraking komen met de dood. In die context moet je ook de wetten over gehandicapten zien: ze werden niet als mens verworpen (het volk werd juist opgeroepen hen te respecteren), maar

ze mochten niet in de cultische zin Jahweh naderen.

Hoe kijkt u tegen de functie van al die wetten aan in onze tijd?

Als een wet het leven leefbaar maakt én verwijst naar de achterliggende betekenis krijgt die wet pas echt diepgang. Mensen overtreden de wet als ze de achterliggende gedachte niet kennen. Eén van de consequenties van het denken over de spijswetten in de Hebreeuwse Bijbel is voor mij dat het niet vanzelfsprekend is dat je van een mens, maar ook van een dier, het leven neemt. Ik denk dat we in onze tijd nog altijd goed naar die spijswetten moeten kijken. Ik vraag me bijv. af of het visioen van Petrus in Handelingen 10:10 e.v. wel slaat op de opheffing van de tegenstelling tussen reine en onreine dieren. In de tekst wordt ermee bedoeld dat de tegenstelling Jood-heiden door het sterven van Christus teniet werd gedaan. Dat zou consequenties kunnen hebben voor de manier waarop wij tegen rein en onrein aankijken. We weten dat Christus de dood heeft overwonnen, maar dat hoeft toch niet te betekenen dat al die wetten onzin zijn? Christus en ook Paulus hebben bij herhaling verklaard de wet niet terzijde te stellen. En als we wetten afschaffen, raken we dan niet ook iets wezenlijks van de verwijzende betekenis van die wetten kwijt?

Kunt u daar een consequentie van noemen voor onze tijd?

De Joden uit het Oude Testament hadden eerbied voor het dierlijk leven en voor het bloed; dat zijn we kwijtgeraakt in ons christelijk leven. Tegen die achtergrond heb ik grote moeite met de bio-industrie, waarbij we dieren alleen nog maar zien als een product en niet als een schepsel van God, waarmee Hij ook een verbond gesloten heeft (Genesis 9).

Eén van de stellingen bij uw proefschrift luidt: „Niet de mens, maar de sabbat is de kroon op de schepping...”

De mens neemt een bijzondere positie in, hij is niet een gewoon organisme in een lange rij van organismen, hij is evenmin een bijzonder dier. Maar die uitleg wil nog niet zeggen dat alles draait om de mens. Dat hebben we er vaak van gemaakt, maar zo lees je het nergens in de teksten.

Het verhaal van de Schepping loopt uit op de 7e dag. Sabbat betekent: ophouden, stoppen met het werk. De rust is een gevolg van dit stoppen. Doordat de mens van ophouden weet, komt er

Foto: H. Algra

Dr. J.J. Boersema tijdens de promotieplechtigheid aan de Rijks Universiteit van Groningen, oktober 1997

ruimte voor andere zaken en voor rust. Maar er is meer. We lezen in Genesis 2:2 dat God op die dag de Schepping voltooide. Hoe? De 7e dag is een heilige, een stralende dag: God zette daarmee een stralende kroon op de schepping. Dan is de Schepping af: daarom wordt die dag geheiligd. Opmerkelijk is dat men altijd moeite heeft gehad met die vrije dag: in de tijd van Amos, in de Romeinse tijd, tijdens de Franse Revolutie, na de Russische Revolutie: „Er gaat een productieve dag verloren.” De Sabbat hoort echter bij het ritme van het leven. Het is een oriëntatie op de Heilige: herstel en rust van de dingen die je door de week doet: je onderbreekt je normale werk. Zo heeft God het bedoeld: als adempauze. Dan is er herstel mogelijk: sociaal, in je relaties, in de verhouding tot de natuur. Jezus probeert in het Nieuwe Testament die oorspronkelijke betekenis terug te krijgen: de helende werking van de Sabbat. Daarom worden er op die dag mensen geneeld, genezen.

In een andere stelling doet u de suggestie om de zaterdagavond liturgisch te verbinden met de zondag. Wat heeft dat met het voorgaande te maken?
Een kanttekening die ik bij onze viering van de zondag wil plaatsen is dat we die dag gebruiken om vooruit te kijken. Ik zou echter ook terug willen kijken: het heiligen van datgene wat we de afgelopen week hebben gedaan. Daar zou de zaterdagavond heel geschikt voor kunnen zijn. Je zou dan bijvoorbeeld een vespersdienst kunnen houden, of een gebedssamenkomst.

Uw proefschrift mondt uit in een pleidooi voor de koppeling van duurzaamheid en kwaliteit. In Japan werd kort geleden een milieuconferentie gehouden. Wat mij teleurstelde was dat uitgerekend een christelijk georiënteerd land als de Verenigde Staten allerlei regelgeving op dit gebied afremde. Hoe kunt u dat verklaren?

In de Verenigde Staten is de heersende cultuur anders georiënteerd dan bij ons. Het is het land van de onbegrensde mogelijkheden. Men heeft een enorm geloof in de mogelijkheden van de mens zelf. De keerzijde daarvan is dat men de grenzen niet kan accepteren. Men wil niet geconfronteerd worden met grenzen aan de groei, met de mogelijkheid dat de energie op raakt, de dood is taboe, iedere pijn moet met pijnstillers bestreden worden.

Kunt u tenslotte enkele consequenties

noemen van uw visie voor ons omgaan met onze natuurlijke omgeving?

We kunnen de wetten van het Oude Testament nooit zonder meer naar onze tijd vertalen.

Waar het om gaat is de vraag: wat zijn de onderliggende principes? Wat geldt er nu, wat zijn de verschillen in de context? Wel is het zo dat de manier van denken over de Schepping (inclusief de niet-menselijke natuur) nog altijd heel belangrijk is. We moeten af van het Griekse idee dat iets 'slechts' waardevol is als het waarde voor de mens heeft. Ga dus ook goed om met de dieren die jou zijn toevertrouwd. Het Sabbatsgebod geldt ook de os en de ezel.

We moeten niet alles willen onderwer-

Er is een religieuze heroriëntatie nodig

pen „omdat het nog niet onderworpen is” (de diepte van de zee, de Zuidpool, het tropische bos). We moeten terughoudend zijn. Dat noem ik het *voorzorgprincipe*.

U voert aan het slot van uw boek een pleidooi voor duurzaamheid. Wat verstaat u daaronder?

De huidige wijze van (economische) groei legt een veel te groot beslag op energie en grondstoffen. Dat leidt uiteindelijk tot een afname in de kwaliteit van ons bestaan. We moeten een vorm van welvaartsontwikkeling vinden, met een afname van het beslag op energie, grondstoffen en natuur. Dit principe staat bekend als 'ontkoppeling' en is inmiddels door de overheid in de 'Nota milieu en economie' overgenomen.

Maar we hebben daartoe nog een lange weg te gaan. Het milieuprobleem is niet alleen van deze tijd. Het heeft ook diepere wortels dan wij denken. Er is een religieuze heroriëntatie nodig. Daar past deze studie in.

Naar aanleiding van: Jan J. Boersema, Thora en Stoa, proefschrift ter verkrijging van de titel van doctor in de godgeleerdheid aan de Rijks Universiteit in Groningen. In een handelseditie verschenen bij uitgeverij Callenbach in Baarn. 245 pagina's + een samenvatting in de Engelse taal + 64 bladzijden aan literatuurverwijzingen; prijs: f 39,90.

Terloops

Over geloven

Ruim een jaar geleden haalde ik enkele uitspraken aan van mensen over hun geloof. Rond de jaarwisseling stonden ook dit jaar in verschillende tijdschriften interviews met bekende en minder bekende personen, waarin hun geloof ter sprake kwam. Hun uitspraken zijn vaak niet in overeenstemming met wat wij, kerkmensen, van geloven vinden. Misschien vinden we ze wat oppervlakkig, wat weinig diepgang hebben, maar toch... Dennis Bergkamp zei (Vrij Nederland): „Ik vind het niet mooi wanneer iemand heel theatraal zijn diepere gevoelens showt. Je ziet steeds meer voetballers een kruisje slaan als zij het veld op komen. Zolang ze dat uit overtuiging doen, vind ik het prima. Maar vaak denk ik: volgens mij doe je alleen maar die Amerikanen na. En dan vind ik het meteen waardeloos. Ik ben katholiek opgevoed en vroeger ging ik elke week naar de kerk. Maar ik werd het zat om steeds maar weer tussen allemaal bejaarden te zitten. De kerk sprak me niet aan. Maar het geloof heb ik nooit afgezworen. Ik ben God dankbaar dat ik dit leven mag leiden en dat Henrita en ik een gezonde dochter hebben gekregen. Het geloof zit in mij, maar ik heb niet de behoefte om het uit te dragen.” Aafje Heynis (eveneens Vrij Nederland) vertelde over haar voorkeur bij het zingen voor godsdienstige liederen, hetgeen op zichzelf niets met haar geloof te maken heeft: „Maar ik ben me wel zeer bewust van mijn schuld en verantwoordelijkheid tegenover God. Ik heb mijn stem niet gekregen voor huis-, tuin- en keukengebruik. Tegen mijn zangers zeg ik: je hebt een prachtige stem gekregen, je bent muzikaal, je hebt een gave en je hebt een ethische plicht die gave te ontwikkelen. Niet omdat God je dat talent heeft gegeven, want er zijn zoveel mensen die prachtig kunnen zingen en niet in Hem geloven, maar uit respect tegenover jezelf en je naasten, uit eerbied over het feit dat je er mag zijn.” De zusters uit een klooster in Maarssen (Elsevier) komen vier keer per dag samen om in de kerk te bidden. Er komen vaak mensen op bezoek, met wie gepraat wordt. Eén van de zusters zei er dit van: „Heilige onrust... Werken met mensen is minder rustig dan het boekbinden of borduren van liturgische gewaden...” Tijdens de gesprekken komen veel problemen naar voren. „Niet dat we overal God bij slepen of suggereren dat God de oplossing is. Vaak zijn er helemaal geen concrete oplossingen. Het doet mensen goed wanneer iemand naar hun verhaal luistert. Wij zijn dat luisteren, bemoedigen en hoop geven als onze pastorale taak.” In Zondag 7 van de Heidelbergse Catechismus wordt over het ware geloof gezegd, dat het niet alleen is een stellig weten of kennis waardoor we alles voor waarachtig houden wat God ons in Zijn Woord heeft geopenbaard, maar ook een vast vertrouwen dat er vergeving van zonden voor ons is. Misschien staat iedereen die zegt te geloven, dit niet zo duidelijk voor ogen. Gelukkig, dat er in Maarsse biddende zusters zijn.

P.C. van Wijk, Zaltbommel

Terminale zorg kan beter

*G. van Brenk,
direkteur Stichting Schuilplaats/
voorzitter N.P.T.N.*

In 1995 bracht Minister Borst, van Volksgezondheid en Welzijn en Sport (VWS), twee werkbezoeken in het kader van de oriëntatie op terminale zorg. De bezoeken zijn mede door Stichting Schuilplaats voorbereid en georganiseerd.

De Minister onderschreef de stelling dat de palliatieve zorg voor terminale patiënten zich niet alleen dient te richten op pijn- en symptoombestrijding. Er zal ook aandacht moeten zijn voor de totale mens en diens naaste omgeving. Goede palliatieve zorg voor mensen in de terminale levensfase zal zowel lichamelijke, psychische, sociale als geestelijke zorg omvatten. Bij voorkeur als het medisch technisch mogelijk is in een daarvoor geschikte en vertrouwde omgeving en dat is meestal thuis. Tijdens de werkbezoeken heeft de Minister toegezegd haar beleidsvoornemens met betrekking tot verbetering van de palliatieve zorg voor mensen in de terminale levensfase aan de Tweede Kamer in een nota aan te bieden. Van de organisaties die bij het werkbezoek aanwezig waren, heeft ondergetekende toegezegd zich te willen oriënteren over handeling van deskundigen en organisaties op het terrein van palliatieve zorg. Dit heeft geresulteerd in de oprichting van het Netwerk Palliatieve zorg Terminale patiënten Nederland (N.P.T.N.) Op 16 april 1996 heeft het N.P.T.N. zich officieel gepresenteerd met het aanbieden van het beleidsplan. Vijftig organisaties maken thans deel uit van het N.P.T.N. waaronder academische ziekenhuizen, verpleeghuizen, hospices, thuiszorgorganisaties, en integrale kankercentra, patiëntenbelangenorganisaties en vrijwilligersorganisaties voor terminale thuiszorg. Op 18 april j.l. heeft de Minister haar beleidsnota aan de Tweede Kamer aangeboden en eind juni is daarover gesproken.

Kernpunten uit de beleidsnota palliatieve zorg.

- Palliatieve zorg in de laatste levensfase, ondersteunt en begeleidt de patiënt en diens naasten bij de voorbereiding op het sterven.

- Zorg uit het zogenaamde basispakket, waaronder verzorging tijdens de terminale levensfase is voor iedereen beschikbaar.
- Ondanks de aanwezigheid van goede gezondheidszorg in ons land, zijn er met name rond de zorg in de terminale levensfase nog onderdelen die verbetering behoeven.
- Palliatieve zorg vraagt om het fysiek aanwezig zijn van geëigende plaatsen waar mensen rustig en menswaardig kunnen sterven.
- Op het gebied van deskundigheid ervaren patiënten nogal eens onvoldoende kennis van hulpverleners. Het betreft vooral de psycho-sociale begeleiding. Medisch-technische kennis, moet met name in de eerste lijn, nog verder ontwikkeld worden.
- In de opleidingen wordt thans te weinig aandacht besteed aan palliatieve zorg en vraagt om een stevige aanpak voor zowel de opleiding tot basisarts als specialist.
- Samenwerking, coördinatie en afstemming van de verworven kennis en vaardigheden zijn nog onvoldoende. Verbetering daarvan zou tot een versnelde aanwas van palliatieve deskundigheid kunnen leiden.
- Mede tengevolge van deze knelpunten is in de afgelopen periode een ontwikkeling te constateren geweest, waarbij particuliere initiatiefnemers tot oprichting van hospices overgingen.

Daar wordt zorg geboden die in bestaande zorginstellingen vaak nog in onvoldoende mate kunnen worden aangeboden.

Tenslotte schrijft de Minister in haar beleidsnota „In ons land moet het besef groeien dat, wanneer geen curatie (Genezing) meer mogelijk is, er toch een intensieve vorm van zorg, gericht op het komende sterven, gegeven kan worden. Daarbij wil ik benadrukken dat er niet, zoals soms wordt beweerd, dat bij een toenemende palliatieve zorg er een recht evenredig verminderde vraag naar euthanasie zou zijn. Het is zeker zo dat somtijds een goede palliatieve zorg, en adequate pijnbestrijding en een eigen omgeving bij een zeer zwaar lijden, de grenzen voor het vragen om toepassing van euthanasie kunnen verleggen en de vraag soms zelf kunnen voorkomen. In andere gevallen echter kan euthanasie het waardige sluitstuk zijn van goede palliatieve zorg in de laat-

ste terminale fase.” Tot zover de beleidsnota van Minister Borst.

Op 27 juni heeft de Tweede Kamer overleg gevoerd met de Minister. Er is een zeer brede steun in de volksvertegenwoordiging voor verbetering van de palliatieve zorg in de terminale of laatste levensfase. Bijzonder dankbaar was ik met de bedenkingen die bijna alle kamerleden uiten over de relatie euthanasie en palliatieve zorg. De Minister heeft dan ook geantwoord: „Bij nader indien is de formulering dat euthanasie kan worden beschouwd als sluitstuk van de palliatieve zorg minder gelukkig, omdat ten onrechte de indruk wordt gewekt dat euthanasie een onderdeel is van palliatieve zorg. Eigenlijk zou een verzoek om euthanasie niet moeten worden gehonoreerd als er niet eerst goede palliatieve zorg is geboden. Naast stervensbegeleiding is ook begeleiding van de achterblijvenden van groot belang.” De politieke lobby heeft gewerkt en we zijn nu in samenwerking met het Ministerie van V.W.S. op konstruktieve wijze aan het werk. Een bijzondere stimulant is zeker voor het geheel ook geweest de vijf werkbezoeken die onze Koningin in dit kader heeft afgelegd. Dat was ook duidelijk merkbaar in de laatst gehouden kersttoespraak van Koningin Beatrix.

Tot besluit enkele passages uit haar kersttoespraak 1996. „In onze samenleving, die het sterven lijkt te willen ontkennen of ontvluchten, is leven met de dood een zware opgave. Soms moet wie achterblijft zelfs opkomen voor het recht op verdriet.”

„Christenen leven in het perspectief van de opstanding van de doden. Kerstmis is het feest van de geboorte, het begin, de eerste adem in een leven dat wordt afgesloten met de laatste ademtocht. Maar de dood van Jezus is niet het laatste woord. Christenen geloven in zijn verrijzenis en vinden daarin hoop op eeuwig leven. Jezus' leven en lijden worden gezien in het licht van Gods liefde. Daarop is de overtuiging gevestigd dat elk mensenleven eeuwigheidswaarde heeft.” „Beseft wordt dat sterven geen ziekte is, maar een afscheid nemen, waarbij juist het leven heel indringend wordt beleefd en emoties intens worden ervaren. Het is de naderende dood die het leven des te kostbaarder maakt.”

Moedige en bemoedigende woorden van onze vorstin.

Bijbel en historiciteit

A. Koers, Dronten

In onderstaand artikel reageert ds. A. Koers op hetgeen door ds. K. Holwerda (en indirecter ook A. v.d. Dussen) over de historiciteit van de Bijbel is geschreven. In ditzelfde nummer plaatsen we ook een artikel van ds. Mudde dat met hetzelfde onderwerp verband houdt. In het volgende nummer zal Mudde trachten de balans van de discussie tot dusverre op te maken. Dit allemaal naar aanleiding van Nico ter Lindens boek 'Het verhaal gaat'.

In het opschrift van het eerste artikel van collega Holwerda wordt over de huidige gedachtenwisseling gesproken als het entameren van een discussie met als opzet: „hoe wrik ik het omgaan met de Bijbel los van 'opvattingen' over de Bijbel?” Die 'opvattingen' over de Bijbel zijn dan, vrees ik, in dit geval speciaal te vinden in de gangbare gereformeerde schriftbeschuwing. Maar nu, zo is haast de voorstelling, begint het pure, het sec lezen van de Bijbel. Nu komt de Bijbel zelf aan het woord. „En er komt een Bijbel te voorschijn, die veel rijker is dan we dachten” (v.d. Dussen). De bóódschap komt nu los. Daar hoort bij een zeer negatieve manier van weergeven van een andere opvatting dan de nu nieuw voorgestelde. Mensen gaan weer ontdekken hoe lezenswaardig de Bijbel is.

Dat ontdekken we niet „zolang hij gepresenteerd wordt als een boek dat geen andere doelstelling heeft dan hun een lange reeks beschouwingen en jaartallen mee te delen” (v.d. D.). Zulke mensen zijn mensen van de 'letterlijke' uitleg, geïnteresseerd in kale, naakte feiten en jaartallen. Die ook aan de boodschap niet goed toekomen, want die is vooral aan de nieuwe opvattingen voorbehouden. Ik zou nog verder kunnen gaan met deze, misschien niet zo bedoelde, maar evengoed denigrerende tekening van andermans standpunt.

Ik ben het met de broeders niet eens, maar dan moet ik me in zo'n tekening herkennen? Of is deze tekening één grote vértkening waardoor er opening moet komen voor het verlossende woord? Maar je zou als andersden-

kende haast de moed verliezen nog een mond open te doen.

Weerwoord

Ik doe het echter wel. Want als het omgaan met de Bijbel losgewrikt moet worden van 'opvattingen' over de Bijbel, dan mogen de broeders bedenken, dat ze zelf ook niet met meer komen dan een 'opvatting'. En gemeend kan worden, dat dat tenminste een opvatting is, die uit de Bijbel zelf voortkomt, maar dat is nu net de vraag. Als dat een 'opvatting' is, die doet zeggen, dat we in wat de bijbelschrijvers schrijven niet van doen hebben met feiten, maar met de subjectieve weergave van ons onbekende en uit de verhalen niet te achterhalen achterliggende feiten en dergelijke dingen, dan acht ik dat in elk geval een heel wat slechtere 'opvatting' dan bijv. die van de met de mond beleden maar intussen goed verlaten Bavinck. En collega Holwerda mag dan wat lucht hartig opmerken dat waar gehakt

elk bedenksel als krijgsgevangene onder de gehoorzaamheid aan Christus

wordt spaanders vallen, maar de vraag is of je zo mag hakken dat er zulke spaanders komen. Nu doet Holwerda niet helemaal zulke gedurfde uitspraken, maar toch moet zijn artikelserie blijkbaar het standpunt van Van der Dussen ondersteunen. Om daar nu op in te gaan: Holwerda vraagt aandacht voor het meer speelse en associatieve karakter van veel schriftgedeelten. Er wordt gecompriemd en gestileerd. En daarbij zegt hij goede dingen. Bijv. over het „uit Egypte heb ik mijn zoon geroepen” uit Matt. 2. Alleen, zo'n preek heb ik er ook wel liggen. Zijn theorie is dus niet nodig om tot die uitleg te komen, en komt er dus ook niet noodzakelijk uit voort. Overigens had Holwerda daar nog uit hetzelfde hoofdstuk bij kunnen noemen: het wenen van Rachel. Beter dan heel wat andere teksten, die hij noemt. Zo is voor de positie van Levi, zoals die allengs wordt uitgetekend, best een andere verklaring te geven. Je moet eens zien hoeveel 'nageko-

men' berichten er in de Bijbel voorkomen. Zodat Jannes en Jambres pas voorkomen bij Petrus, de strijd om het lichaam van Mozes en de inhoud van de preken van Henoch pas bij Judas. De roeping van Abram uit Ur of uit Haran is wel anders te verklaren. Ik kan niet alle schriftgedeelten hier nalopen, maar samenvattend kan ik wel zeggen, dat Holwerda's verklaring in veel gevallen niet sterk en overtuigend genoemd mag worden. En dat zeg ik niet maar, dat zegt hij zelf. Het is steeds: je zou kunnen vermoeden, het zou best eens kunnen zijn, enz. Zulke woorden komen steeds terug. En het laatste voorbeeld dat hij geeft, dat van de inneming van Jericho, brengt hij zelfs „met schroom” naar voren. Ik denk terecht. Ik heb van de hand van wijlen ds. K. Smouter daarover wel iets beters gelezen. Iets dat meer steekhoudend was.

Gestileerde geschiedschrijving

Maar we kunnen het erover eens zijn, dat er zeker voorbeelden te noemen zijn van een gecompriemde, gestileerde manier van geschiedschrijving. Wat Holwerda echter doet komt wat dwingerig over, om het toch maar op zoveel mogelijk plaatsen te constateren. Maar dan nog: als het op een aantal plaatsen vooromt, dan zou dat de conclusie wettigen, dat de hele geschiedschrijving van de Bijbel zo in elkaar steekt? Als voorbeeld, een sterk voorbeeld, van dat comprimerende, stilerende, zou ik willen noemen Matt. 1, met zijn geslachtsregister van de Here Jezus, in 3x14 geslachten. De Schrift zelf doet ons zien, dat dat er meer geweest zijn. Maar zijn de zo aangevoerde historische gegevens uit het verleden dan opeens niet zo echt gebeurde geschiedenis meer? Waarvan je ook kunt zeggen, dat het zich niet als geschiedenis geeft? Of is vanuit dat comprimeren de conclusie te trekken, dat de hele in de Bijbel gegeven geschiedenis gecompriemd is? In Gal. 4 hanteert Paulus ook bepaalde gegevens uit het verleden: de geschiedenis van Hagar en Sara. En op wat voor een manier? Het is klare allegorie. Je zou zelf eens zo met de Bijbel omgaan. Hoe kan Paulus dat daar dan wel doen? Naar mijn idee bestrijdt hij op die manier tegenstanders die die methode toepassen. Hij bestrijdt ze dan met hun eigen wapens. Maar nu de zaak: zou ik dan,

parallel aan wat Holwerda wil, een conclusie mogen trekken, vooral als ik ergens nog iets vind dat erop lijkt, in deze trant: alle bijbelse verhalen steunen allegorisch in elkaar? Of zou naar 2 Cor. 11, waar Paulus dwaasheid spreekt, zoals hij zelf zegt, vanuit één zo'n plaats, ja al zouden er 20 van zulke plaatsen zijn, zou dan vanuit 20 zulke plaatsen de conclusie te trekken zijn: alles in de Bijbel is dwaas gepraat? Je zult bij zoiets de dingen toch op hun plaats moeten laten staan.

Onzekerheid

Maar zet ik zo vraagtekens bij de door Holwerda gevolgde methode, ik kan het hem beter zelf laten doen. Immers na zijn bespreking van allerlei teksten, waarbij het steeds al blijkt te gaan over vermoedens en veronderstellingen, komt dit als conclusie: „Is het nu

geoorloofd een procédé zoals dat hier nog *ongeveer* aan te wijzen valt ook elders in de Schrift te *vermoeden*?” Maar dat is dus, dat het eerst bij de aangehaalde teksten al niet zo'n vaststaande zaak is, en dat het tenslotte ook niet zo zeker is, dat je het over de rest van de bijbelse geschiedschrijving mag uitsmeren. Dat is onzekerheid in het kwadraat. Bij het lezen van de artikelen van zowel v.d. Dussen als van Holwerda dringt zich steeds dit woord aan je op: quod est demonstrandum. Je zult het eerst nog eens te bewijzen hebben. En helemaal als je zulke diep ingrijpende dingen wilt zeggen, zul je toch met heel goed en sterk bewijs moeten komen. En dat bewijs komt niet. Ook dus volgens Holwerda zelf niet. Als het nu gaat om: beneden de maat, dat noem ik beneden de maat. Je mag bij de uitleg van een tekst best eens wat veronderstellen, dat doe je

zelf in een preek ook wel eens, maar als het gaat om zoiets als een nieuwe schriftleer of een nieuw soort hermeneutiek, dan zal er meer moeten gebeuren.

Achtergrond

Tenslotte dit: de diepste vraag hierbij is m.i. tot nu toe niet aan de orde gekomen. En dat houdt me het meest bezig. Als nu dergelijke 'opvattingen' niet duidelijk uit de tekst zelf af te leiden zijn, en dat zijn ze naar mijn vaste overtuiging niet, waar komt dan een en ander uit voort? Als het niet uit de tekst komt, dan moet het haast uit onszelf komen. Als ds. H. de Jong, zoals ons meegedeeld wordt door Holwerda, van de vermomming van Jacob bij het bedrog van zijn vader, zegt dat het niet zo gebeurd is, hoe komt hij dan tot zo'n gezegde? Dat komt niet uit de tekst. Voor mij en voor vele

Snippers uit Afrika

Voorzichtig met afgoden!

Toen ik een paar jaar geleden ergens in Zuid-Afrika een lezing moest houden werd mij tevoren specifiek verzocht om ook in te gaan op een nogal omstreden punt of namelijk bij het afleggen van geloofsbelijdenis van de zending uit de vraag mag of moet worden gesteld: verwerpt U alle heidense geloof aan afgoden zoals . . . en belooft U niet meer deel te nemen aan overgeleverde gebruiken die het karakter hebben van offers aan hen?

In het aantrekkelijke zendingsblad van de Vrijgemaakte Gereformeerden *Tot Aan De Einden der Aarde* kon men een paar jaar geleden lezen dat op Irian Jaya een dergelijke ondubbelzinnige belofte wel moest worden afgelegd bij het doen van belijdenis. Ook hier in Afrika dringt men hier en daar in evangelische kringen aan op het stellen van zo'n categorische vraag wat dan hierop neerkomt: verwerpt U alle dienst aan de vooroudergeesten en belooft U niet meer deel te zullen nemen aan gebruiken die het karakter hebben van offers aan hen?

Mijn antwoord was: laten we van de zending uit die vraag vooral *niet* stellen.

Behalve dat het nogal paternalistisch overkomt om van de Westerse cultuur uit zo'n vraag in het animistische Afrika te deponeren, wordt de zaak van hoe de Heer te dienen op deze wijze te grof, te weinig onderscheidend gesteld. Laten we ons even indenken – en daarvoor is anno 1998 niet teveel fantasie nodig – dat zendelingen uit Afrika in het verheidenste Westen van Nederland gemeenten van de Heer stichten en als voorwaarde tot toetreding vragen: verwerpt U alle geloof aan afgoden als Materialisme en Ontwikkeling en belooft U niet meer deel te nemen aan gebruiken die het karakter hebben van offers aan hen? Ik – zo stel ik me voor – zou reageren: broeders van Afrika, U hebt gelijk; er sluipt onder ons in Europa een afgod rond die Materialisme heet, en om alles op te offeren op het altaar van Ontwikkeling van b.v. vliegwezen en verkeer, riekt naar afgoderij. Maar waar precies gaat onze Nederlandse cultuur over in afgoderij? Word ik straks door de kerkenraad geschorst omdat ik een auto rijd? Moet ik soms stiekem een sluiproute rijden?

Wij moeten vanuit het Westen maar wat voorzichtig aandoen met de afgoden van Afrika! De grenslijn tussen cultuur en afgoderij loopt in elk mensenleven in Afrika weer anders, lang niet altijd naspeurbaar voor de zending.. Ik denk dat ik wel iets weet van de enorme macht van de vooroudergeesten in Afrika. Ik zal dan ook niet nalaten de gelovigen steeds voor te houden: weest in het diepst van je hart eerlijk tegenover de Heer! Hij maakt aanspraak op jullie loyaliteit zoals de voor-

oudergeesten dat ook doen. Je bent van de vooroudergeesten of *izithutha* (eigenlijk: zeurpieten) bevrijd. Nou dan! Kijk niet om! Zou dat moment: je bent van hen af, zwijg daarom maar liever over die afgoden, ook niet in Exodus meespelen wanneer daar gezegd wordt: de naam van andere goden zult gij niet noemen? (23:13) Waar Christus als Bevrijder aangenomen wordt, wordt op den duur de grens tussen afgoderij en cultuur bijna onnaspeurbaar verlegd. Weg met de dienst aan de vooroudergeesten, Christus is Heer! Maar er ontstaat daar in zo'n nieuw leven geen cultuurloos niemandsland; gebruiken kunnen rondom de gestorvenen blijven bestaan als traditie. Wat voor de één afgodendienst is, is voor de ander een stuk cultuur. Een Christen in het Westen hoeft de auto niet per se weg te doen! Een al te onnadenkende en weinig onderscheidende prediking heeft de voorouderdienst in Afrika dikwijls ondergronds gedreven met als gevolg een tweeverdiepingengeloof waar op de bovenverdieping de Here Jezus wordt aangeroepen en op de onderverdieping stiekempjes de vooroudergeesten. Ik ben er zelf ook wel schuldig aan geweest. Anders wordt het wanneer uit de Afrika-kerken zelf wordt aangegeven: hier trekken wij de lijn tussen het navolgen van Christus en de dienst aan de vooroudergeesten. Maar om dat evangelisch aan te voelen, moet je wel van Afrika zijn. Een Christen is waar ook ter wereld mans genoeg zelf zijn afgoden te kunnen opsporen.

J. Vonkeman,
Richmond, Zuid-Afrika

anderen met mij tenminste niet. Ik heb met wat daar in Genesis staat geen enkele moeite. Zomin als ik moeite heb met het onmogelijke bericht van de opstanding, of met het onmogelijke in-verwachting-zijn van een jonge vrouw, zonder dat daar een man aan te pas gekomen is, zo min, ja zelfs nog veel minder, heb ik moeite met de geitenvellen handschoenen en sjaal van Jacob. Het ligt eraan Wie het je vertelt. En daar zal ik mijn rede, mijn verstand, bij gewonnen moeten geven. De vraag is of ik bij een voor het verstand aannemelijke Bijbel tenslotte de Bijbel nog in handen heb. En dat geldt ten aanzien van ons intellect, dat geldt ten aanzien van het moderne levensgevoel met wat het aan te nemen en op te brengen vindt, dat geldt bij wat moderne theologie ons gebiedend voorhoudt, dat geldt ten aanzien van onze begeerte de Bijbel een aanvaardbaar gezicht te geven voor de moderne mens. Ik denk dat het woord van Paulus in 2 Cor. 10 erg belangrijk is, nl.: elk bedenksel als krijgsgevangene te brengen onder de gehoorzaamheid aan Christus.

Historiciteit en geloofwaardigheid (1)

J. M. Mudde, Enschede

Al ruim een jaar vindt er in Opbouw een bezinning plaats naar aanleiding van 'Het verhaal gaat ...' van Nico ter Linden. Een bezinning die met name cirkelt rond Ter Lindens lijfspreuk „Wel waar, niet echt gebeurd".. Na een boekbespreking van P.J. van Kampen, volgden zowel korte reacties als uitgebreide artikelen van respectievelijk Ab van der Ploeg, opnieuw Van Kampen en Van der Ploeg, A. v.d. Dussen, A. Koers, Martine Krabbendam-Veenhof, Bart Cusveller, Klaas Holwerda en – in dit nummer van Opbouw – opnieuw A. Koers. Om te voorkomen dat het gesprek eindeloos opgerekt wordt, meent de redactie er voor dit moment een punt achter te moeten zetten. Gelet echter op die gestage opeenhoping van heel diverse bijdragen, is er -vanuit de redactie- wel behoefte aan een artikel waarin zowel een overzicht van de discussie als een korte evaluatie daarvan gegeven wordt. In het volgende nummer van Opbouw hoop ik daarmee een begin te maken. Ik ben echter zo vrij om eerst nog eens de iets aangescherpte reactie te publiceren, waarin ik – ruim een jaar geleden, via het dagblad Trouw – het gesprek met ds. Ter Linden zocht.

Een weergave van deze – indertijd door de redactie van *Trouw* omgewerkte en ingekorte – brief in *Opbouw* kan geen kwaad, omdat velen 'm niet gelezen zullen hebben. Belangrijker is, dat de inhoud van die reactie door allen die aan de bezinning in *Opbouw* een bijdrage hebben geleverd vermoedelijk zo fundamenteel onderschreven wordt, dat die er iets betrekkelijker van wordt, al bedoel ik daarmee allerminst, dat ze niet zinvol zou zijn. Tenslotte is mijn indruk, dat sommige lezers – waaronder allereerst Ter Linden zelf, maar ook Bart Cusveller, die er in zijn bijdrage naar verwees – m'n reactie

onvoldoende op zich in hebben laten werken. Beiden meenden, dat het me om de historiciteit van de Bijbel als zekere basis voor het geloof ging. Mijn punt was echter een ander.

„Weleerwaarde ds. Ter Linden, Nico,

Onlangs begreep ik uit een interview in het *NRC*, dat je niet erg happig bent op reacties uit de orthodoxe hoek van

Het steeds weer terugkoppelen op het Verhaal spreekt me aan

kerkelijk Nederland op *Het verhaal gaat* .. Ze zijn zo voorspelbaar en gespeend van iedere poging werkelijk te communiceren dat discussie zinloos is. Laat ik er meteen maar voor uitkomen, dat ik een predikant uit die hoek ben, iemand die gelooft dat de heilige God vanaf Genesis 1:1 tot en met Openbaringen 22:21 in gesprek gaat met de mens van alle plaatsen en alle eeuwen. En hoewel het van jou niet hoeft, wil ik toch op je veelbesproken boek reageren.

Mooi

Het zal je misschien verbazen, maar in veel gevallen vind ik het werkelijk mooi, zoals je de eerste vijf boeken van Mozes hebt verhaald. Vooral als je heel dicht bij de verhaallijn van de Bijbel blijft, slaag je er vaak wonderwel in, om wat ook ik als de essentie van de verhalen zie over te brengen op de hedendaagse hoorder, de hedendaagse lezer. Daarin proef ik eerbied en liefde voor de verhalen die je doorvertelt. Ook het steeds weer terugkoppelen op de grote verhaallijn van de Bijbel, op het Verhaal, spreekt me aan. In verband met het geslachtsregister van Mattheüs 1 was ik deze adventstijd bezig met Genesis 38, de geschiedenis van Juda en Tamar, door jou levendig naverteld en uitgelegd (blz. 157 vv). Ik stak m'n licht ook op bij Duitse grootmeesters van de exegeze van het Oude Testament als Von Rad en Westermann. Ze beschouwen het Schriftdeel als een zwerfkei en behandelen het als een

volstrekt op zichzelf staande vertelling. Nee, dan is jouw door de *Amsterdamse School* beïnvloede leeswijze stukken vruchtbaarder. Het Verhaal wordt ook zichtbaar in dit verhaal. Vermoedelijk zal ik in de toekomst geregeld naar je boekwerk grijpen, om dichter bij het verstaan van een schriftgedeelte te komen.

Mocht het bovenstaande je verrassen, van het volgende zal dat zeker niet gezegd kunnen worden. Zoals ik al zei, kan ik me in veel van wat je schrijft vinden, zolang je op de verhaallijn blijft. Zodra je echter spreekt over de herkomst van deze verhalen, komt er een diep gevoel van vervreemding over me. Je hebt er toch wel een heel sterke behoefte aan om je lezers duidelijk te maken, dat deze verhalen geen Godswoorden, maar mensenwoorden zijn. Fantasie van Israël over God, dromen, gedachten, pogingen om God in beeld te brengen. God spreekt 'bij wijze van spreken'. Soms is het effect hiervan op het verwoestende af. Ik denk bijvoorbeeld aan de ontmoeting van Jozef met zijn broers, de schuldbekenenis van Juda (Genesis 44 en 45), die jij behandelt onder de veelzeggende titel 'De boeken worden geopend' (blz. 184). Daar heb je een – voor wie thuis is in de Bijbel – machtige associatie: 'Juda voor de troon'. En: „Zo zal het aan het einde der tijden zijn, ...”. Ik kreeg er een koude rilling van. Maar direct daarop ontnem je deze woorden hun geweldige kracht door hetgeen je achter de komma schrijft „...”, als we een fantasie van eeuwen mogen geloven ...” (blz.185). Waarom voeg je deze woorden toe? Schrik je terug voor je eigen associatie? Ben je bang om te profeteren?

Wáárheid

Nu zullen deze typisch orthodoxe vragen je zéér bekend voorkomen. En misschien hoor ook ik wel te zeggen: Houd toch op met dat oude liedje, discussie is zinloos. Toch houd ik nog even aan. Ik werd namelijk getroffen door een zinsnede, die me meer dan de andere aan het denken zette. Je zegt van Israëls verhalenschrijvers: „Uiteraard is God gans anders dan zij zich hem fantaseren. Niettemin vertrouwen zij er in alle vrijmoedigheid op dat eens, wanneer zij aan de andere kant van het gordijn zullen zien van aangezicht tot aangezicht, zal blijken dat zij met die gedachten en dromen en fantasieën warm zijn geweest” (blz.12). Naar mijn indruk rechtvaardig je met deze woorden het hele verhaal-

project waarmee je deze jaren bezig bent. Waarom anders, dan omdat je gelooft dat Israël warm was, investeer je zoveel denkkraft, tijd en creativiteit in het doorgeven van de Bijbelverhalen? Ik denk ook dat je je herkent in de brief van die rabbijn aan zijn kleinzoon, die van de in Israël van geslacht op geslacht doorgegeven waarheid zei: „Zul jij het van me aannemen, mijn kind? Zul jij het weer overdragen? Misschien zul je het willen opgeven. Als dat zo is, laat het dan zijn voor een grotere waarheid. Als die er is.” (blz.113) Niet alleen uit esthetische overwegingen, niet alleen om humanitaire redenen, zelfs niet alleen om religieuze redenen, maar omdat je gelooft via deze verhalen heel dicht bij het geheim van het leven, ja, bij de *waarheid* te komen, zo maak ik uit deze woorden op, laat je het verhaal gaan ...

Het is hier, Nico, dat ik met je in gesprek wil gaan. Laten we die woorden vasthouden: zij zijn warm geweest. Je levenswerk is hiermee gerechtvaardigd, maar juist door dit zo te zeggen, valt je hele werk in wezen ook in duigen. Hiermee beweer ik nogal wat, dus laat ik uitleggen wat ik bedoel. Jouw werk is een huis dat tegen zichzelf verdeeld is. Twee dragende gedachten in jouw werk staan namelijk diametraal tegenover elkaar. Aan de ene kant jouw opvattingen over de Bijbel: „Alle woorden over

*Jouw werk
is een huis
dat tegen zichzelf
verdeeld is*

boven zijn van beneden, dat kan nu eenmaal niet anders.” (blz.12) En: „Nóóit heeft iemand met God gesproken.” Aan de andere kant het beeld van God zoals de Israëlieten het zich – volgens jou – gevormd hebben. Dat is het beeld van een God die relaties legt, omgang zoekt met mensen, een plan volvoert in de geschiedenis, een God die niet laat varen het werk van zijn handen. Heel mooi zeg je ergens: „God wil met de mens verkeren, even intiem als een moeder met haar kind, als een man met zijn vriend.” (blz.244) Woorden die volgens jou dus reiken naar de waarheid, als ik het goed begrijp. Maar dan weer: „God heeft zich nóóit laten zien, God heeft zich nóóit laten horen!” Zie je de onoverkomelijke kloof tussen beide gedachten niet? Bladzijde na bladzijde blijkt, dat je opvattingen over het spreken van

God haaks staan op het door jou nagetekende beeld van God. Daarom noem ik je werk een huis, dat tegen zichzelf verdeeld is. En je weet, zo'n huis kan volgens onze Meester niet standhouden.

Je zou ook kunnen zeggen, dat jij van twee walletjes eet. Je wilt aan de ene kant de moderne mens tegemoet komen, die niet geloven kan – en wil! – dat er een levende God is Die Zelf het gesprek met ons heeft gezocht en zoekt. Anderzijds wil je de bodem niet kwijt, die dankzij die God onder het menselijk bestaan gelegd wordt: de diepe zin die het leven dankzij Hem krijgt, de vrede, die de mens van Hem ontvangt, ondanks zijn sterfelijkheid en zonde.

Keuze

Mijns inziens sta je voor een keuze. Om het heel in het kort te zeggen: of je past je Godsbeeld aan je openbaringsbegrip aan, of je stemt je openbaringsbegrip af op 'je' Godsbeeld. Ik bedoel, als jij werkelijk van mening bent, dat God nooit gesproken heeft, nooit de omgang heeft gezocht, dat al het spreken over boven van beneden komt, dan ontkom je er niet aan te zeggen, dat er van het prachtige beeld van God in de Bijbel helemaal niets klopt. Israël was niet warm, moet je dan zeggen, Israël was koud, ijskoud. Liever zou ik natuurlijk zien, dat je je visie op het spreken van God in overeenstemming brengt met het bijbelse spreken óver God. Eerlijk gezegd, het is vanuit deze naïeve en tegelijk brutale hoop, dat ik deze brief tot je richt. Want is er niet heel veel dat hiervoor pleit? Laten we alleen maar eens om ons heen kijken in wat jij – Israël nasprekend – 'Gods wereld' noemt. Alles is wel zo sprékend gemaakt. De hele wereld is aangelegd op relatie en communicatie. En met name wij mensen zijn aangelegd op het gesprek met elkaar en de ons omringende wereld. Sommige mensen bezitten het vermogen om contact te leggen met de dieren en zelfs zijn er die vertellen dat de blomme hen een tale spreekt. Als je dit zo overweegt en je gelooft werkelijk dat deze wereld Gods wereld is, zou het dan niet waar zijn wat in de psalmen geschreven staat: Zou Hij die het oor plantte, niet horen? die het oog vormde, niet zien? Zou hij die de volken *onderwijst* niet straffen, Hij die de mensen *kennis leert*? (Psalm 94:9 vv) Kortom, zou God beneden de maat van Zijn schepsel blijven?

Maar van nota bene de *afgoden* staat geschreven:

Zij hebben een mond, maar spreken niet,

zij hebben ogen, maar zien niet,

zij hebben oren, maar horen niet ...

(Psalm 115:5 vv.)

Eigenlijk zou ik je willen vragen open te gaan staan voor de mogelijkheid, dat de eeuwige, de levende God *werkelijk* en niet maar 'bij wijze van spreken' contact met ons heeft gelegd, op zo'n wijze dat je zonder reserve kunt zeggen: Hij komt tot ons, middels deze verhalen, Zijn Woord. Als je werkelijk gelooft dat Israël warm was, dan is dit, dacht ik, niet te veel gevraagd.

'Gods'geschenk?

Laat me hier nog een argument aan toevoegen, dat jou wel móét aanspreken. Eén van de kerngedachten van jouw boek immers is „Wie zichzelf vergoddelijkt, ontmenselijkt.” (blz. 27) Gouden woorden. Maar besef je wel wat het gevolg is van jouw openbaringsbegrip ...? Door God Zelf daarbuiten te houden, is jouw Bijbel het product van enkele diepzinnige geesten, mensen met een religieuze knobbel, om het zo te zeggen. En zo presenter je het ook. De Bijbel is (blz.13), net als de sabbat (blz.17), *Israëls* geschenk aan de volken. „Een gods-geschenk”, zo voeg je toe. En de tabernakel (blz. 256) noem je één van *Israëls* schoonste en geheimzinnigste scheppingen. Maar dan vraag ik je: Voor wie eigenlijk heb jij een troon gebouwd? Voor God, of voor de mens met zijn briljante religieuze gevoel? Me dunkt, dat je van deze hybris niet wilt weten, omdat je de grens tussen God en mens intact wilt laten. Maar zit ze niet in je openbaringsbegrip ingebakken?

Ik zou je daarom willen vragen, Nico: Blijf van die woorden 'En God zeide ...' af. Wie weet loop je er de Verhaler mee voor de voeten.

Zie je mij wel?

Irene Blom, Amersfoort

In oktober vorig jaar werd in Zwolle de jaarlijkse Vrouwencontactdag gehouden. Het thema 'Omgaan met de ander' werd ingeleid door drie sprekers. In het vorige nummer publiceerden we het verhaal van Jeanette Westerkamp. Deze week leest u de uitwerking van de lezing van psychologe Irene Blom. In tegenstelling tot Jeanette ('Zie ik haar wel?') vraagt zij zich af: Zie je mij wel? Ben ik wel interessant genoeg voor jou? Hoe ontwikkeld, mooi of ervaren moet ik zijn om wat waard te zijn in het contact met anderen?

We worstelen op z'n tijd allemaal met de vraag: ben ik wel interessant genoeg? Een groot aantal jaren geleden is hiervoor aandacht gekomen vanuit, wat is gaan heten, de feministische traditie. Deze stroming is gaan nadenken over de vraag waarom velen van ons en met name vrouwen zo vaak niet weten wat ze waard zijn. Kort samengevat is hun antwoord dat vrouwen te weinig gestimuleerd zijn om zichzelf te ontwikkelen. Het effect van deze ideeën is niet alleen in de maatschappij, maar zo langzamerhand ook in onze kerken zichtbaar.

De jongere generatie vrouwen is veel bewuster bezig om zichzelf te ontplooiën. Kortom: Er wordt meer dan voorheen gewoerd met talenten. En ik denk dat dit veel vrouwen goed doet.

En is dat dan het einde van mijn verhaal? Hebben we hiermee de oplossing voor onze onzekerheid gevonden?

Mijn stellige antwoord is nee! Ik denk dat we dan de plank fors mis slaan.

Eigenwaarde

Ik zal dit uitleggen door u te vertellen over mijn aanvaring met Lies. Lies was zo'n vrouw die wist wat ze waard was.

Althans zo dacht ze. Naast haar gezin was ze actief in de gemeente. Ook werkte ze af en toe als verpleegster in de bejaardenzorg. Maar Lies werd ziek; chronisch ziek. Ze raakte verlamd. Van de ene op de andere dag

zakte haar gevoel van eigenwaarde als een kaartenhuis in elkaar. Zij die altijd zoveel kon doen voor anderen, voelde zich waardeloos.

Ik wilde Lies graag helpen en daarom zei ik op een keer tegen haar: „Joh, je eigenwaarde hangt absoluut niet af van je beroep; en ook niet van of je een goede echtgenote bent. Voor God ben je goed genoeg. Denk eraan dat Hij je waardevol vindt en hoeveel Hij van je houdt.”

Tot mijn schrik barstte er een bom: Lies reageerde woedend: Oh, natuurlijk, ze wist heus wel dat ik gelijk had. Alleen voelde ze het niet zo! Ik had wel erg makkelijk praten.

Stil bleef ik zitten na deze storm. Ik was erg geraakt. Wat had ik gezegd? Hoe zou ik me voelen als ik al mijn bezigheden zou verliezen? Zou ik dan nog zo zeker zijn van mijn eigen uitspraak? Zat ik uiteindelijk niet met mensen als Lies in hetzelfde schuitje?

**Onze eigenwaarde
is vaak een
voorwaardelijke
eigenwaarde:
afhankelijk
van het oordeel
van anderen**

Bij een gezond en geslaagd leven klinkt het royaal: „Wij zijn als parels in Gods hand”. Maar als de tegenslag komt?

Eén ding is mij door deze confrontatie glashelder geworden: Niet alleen Lies, maar we hebben allemaal ons gevoel van eigenwaarde veel meer op uiterlijke en zichtbare dingen gebouwd dan wij ons vaak realiseren. Onze eigenwaarde is vaak een voorwaardelijke eigenwaarde: afhankelijk van het oordeel van anderen.

Wij moeten het verdienen om gezien te mogen worden.

Als ik niet slim, of als ik niet op orde ben, dan hoop ik maar dat de ander dat niet ziet.

Klein, moe, dom, slordig...

Sinds de tijd van Adam en Eva schaamt de mens zich voor zichzelf en probeert hij zichzelf te verstoppen. Diep van binnen hunkeren we er echter naar om er met al onze tekorten te mogen zijn.

In plaats van dit te laten zien, vullen

we deze pijn met tastbare en zichtbare veiligheden. We verbergen ons voor elkaar achter sieraden, een schoon huis en een succesverhaal waar anderen vast bewondering voor hebben. Maar we verstoppert die ene hunkering: geliefd te zijn, geliefd te zijn om niet. Klein, moe, dom, slordig en tóch een parel in Gods hand!

En daarmee kom ik terug op mijn opmerking dat we de plank mis slaan als we de oplossing voor ons gebrek aan eigenwaarde zoeken in zelfontplooiing.

Als we dat denken dan zijn we als een verslaafde die denkt dat drugs hem gelukkig maken. Maar ondertussen bedwelmt hij zichzelf en lijdt armoede. Onze verslaving gaat over kennis, een

mooi uiterlijk of goed opgevoede kinderen.

Hebt u wel eens opgemerkt hoe vaak u zich nerveus maakt, bang of boos bent? Eigenwaarde die gebouwd is op uiterlijkheden wordt constant door verlies of kritiek bedreigd. Kom ik wel goed over? Zeg ik niets doms? Wat zullen ze van me denken? Angst, nervositeit en boze gekwetste reacties komen voort uit deze krampachtige eigenwaarde. Het is een kaartenhuis dat snel wankelt.

Worsteling

Laten we even terug gaan naar Lies. Lies moest noodgedwongen het gevecht aan op zoek naar het enige wat overbleef: Gods liefde voor haar. Op niets anders kon zij bouwen. Lies deed me naar mezelf kijken en inzien wat een glasharde strijd wij te strijden hebben. Mijn oprechte gebed tot God leidde niet tot een plotseling los-zijn en een diep ervaren van Zijn liefde voor mij. Schade en schande hebben mij getoond wat een worsteling dat is. Hoe eng het is om zichtbare zekerheden los te laten en te bouwen op het feit dat ik in Gods ogen waardevol genoeg ben. Dat is een overgave die niet meevalt. Loslaten en overgeven... dat gaat dwars tegen onze aard. Dat is een gevecht.

En toch, als we ervoor gaan is de beloning groot. Er wacht een diepe gift, namelijk een onvoorwaardelijk besef geliefd te zijn. Lies zei hierover nog iets moois van de week. Ze zei: „Weet je, ik ga me steeds minder vergelijken of jaloers voelen. Hoe meer ik me zelf een parel ga voelen, los van of ik wel goed presteer, hoe meer parels ik om mij heen ga zien!”

Groeien in openheid

Het wordt tijd dat we eerlijk worden tegenover elkaar. Wat mij betreft hebben we elkaar lang genoeg zoet gehouden met prachtige verhalen over hoe het ons vergaat. Laten we in Gods Naam groeien in de openheid over onze gewondheid en onze strijd voor werkelijke eigenwaarde. We helpen elkaar niet met woorden over Gods liefde zonder zelf te onderkennen hoe verslaafd we aan uiterlijke zekerheden zijn.

We hebben ons lang genoeg verborgen. Terwijl we elkaar zo hard nodig hebben om los te komen. Laten we de armen naar elkaar uitstrekken om samen op zoek te gaan naar die geweldige waarheid: Jij, jij bent in een parel in Gods hand. Voelt u, dat is eigenwaarde!

Kruimels van de tafel

Tweërlei activiteit

Het is van belang duidelijk te zien dat het bij de uitstorting van de Heilige Geest niet om diens geloof bewerkende activiteit gaat. Al die 120 mensen die de Geest ontvingen op de Pinksterdag, geloofden al in Jezus. Dat geloof hoefde niet meer gewerkt te worden. Dat had de Geest al eerder in hun harten gewerkt. In die zin hadden ze de Geest al en hoefden ze Hem niet meer te ontvangen. De Geest kwam op de Pinksterdag op een bijzondere manier, zoals daarvoor nog niet het geval geweest was: als kracht waardoor ze getuigen van Christus zouden zijn (Hand. 1:8). We moeten die twee verschillende kanten van het werk van Gods Geest goed onderscheiden. In Joh. 7:39 lezen we: de Geest was er nog niet, omdat Jezus nog niet verheerlijkt was. Daar is niet mee gezegd dat Hij het geloof nog niet werkte in de harten van de mensen. Natuurlijk deed Hij dat toen al. Ook in het Oude Testament deed Hij dat al. Ook toen werkte Hij, evenals vandaag, het geloof in de harten van de mensen door het evangelie. In die zin was de Geest er al wel degelijk en hoefde Hij niet uitgestort te worden. Maar Hij was er nog niet in die bijzondere zin, als een gave van Christus, waardoor de gelovigen tot getuigen worden en de grote daden Gods gaan verkondigen. Het verschil tussen die twee aspecten wordt heel duidelijk in Hand. 8. Door de prediking van Filippus zijn velen in Samaria tot geloof gekomen. Dat is zonder meer het werk van de Heilige Geest. Dat blijkt ook wel, want er ontstond grote blijdschap in die stad (vs. 8). En blijdschap wordt immers door de Heilige Geest bewerkt (Rom. 14:17). De Heilige Geest werkt dus in hun midden. Maar ondanks dat lezen we toch in vers 16: de Heilige Geest was nog over niemand van hen gekomen.

M.R. van den Berg, Assen

Aanbevolen literatuur:

Dick Keyes

– Beyond identity. Finding your Self in the Image and Character of God.

Henri Nouwen

– Vreemdeling in het paradijs
Een veelgevraagde professor ontdekt dat hij meer spreekt over God dan met God. Hij begint daarop een zoektocht, waarin hij tot het inzicht komt waar hij zijn eigenwaarde te diepste op gebouwd heeft. Langzaam aan leert hij deze 'misplaatste' eigenwaarde over te dragen aan Christus; via een dagboek beleeft de lezer mee wat dat inhoudt.

– Een parel in Gods ogen
De schrijver wordt door een niet-gelovige journalist uitgenodigd een boek te schrijven voor hemzelf en zijn ongelovige vrienden. Waarom zou het christelijk geloof die groep intellectuelen iets te bieden hebben? De schrijver neemt de uitdaging aan en vertelt over Gods ogen. Ogen die zeggen: 'Jij bent de geliefde'.

Adrian Plass

– Het bezoek
Een aangrijpende parabel waarin Gods geduld met ons beschreven wordt, lastig en ingewikkeld mens als we soms zijn.

Tussen kerk en keuken

Weerbericht

Zijn er mensen die vaak de weersvoorspellingen overslaan? Volgens mij niet. Boeren, wielrenners, postbodes, mensen met een kantoorbaan die soms alleen het stuk van de voordeur naar de auto moeten lopen... ze kijken er net zo gespannen naar als huismoeders die knus binnen kunnen blijven als het giet. Niet dat die groep helemaal buiten schot blijft. Er moeten

kinderen naar school, ze komen als verzopen katten thuis en dan dient er gedroogd en getroost te worden. Iedereen heeft dus met 'weer' te maken. Een tijd geleden heb ik mezelf een boek kado gedaan dat gaat over volksspreuken en boerenwijsheid als weervoorspellers.

Dit jaar zal ik eens bijhouden of bepaalde weersvoorspellingen uit het boek uitkomen. En geen gezeur over 'El Niño' die roet in het eten gooit, gewoon de boerenwijsheid! Gebaseerd op ervaring en soms een snuffje bijgeloof. Misschien heeft u er ook iets aan. Om te beginnen krijgt u een spreuk van mijn schoonvader (boerenwijsheid):

„Er is geen zaterdag zo kwaad, of de zon schijnt vroeg of laat.”

Toen ik er eenmaal op ging letten, klopte het. Zelfs al goot het de hele zaterdag bakstenen, er komt altijd wel één zonnestraal om de hoek.

Nu was mijn schoonvader een bijzonder betrouwbare man, dus het verbaasde me niet.

Hij had er nog een:

„Regent het met Sint Margriet, dan schijnt de zon zes weken niet.”

Die spreuk kwam vorig jaar niet uit. Op 20 juli regende het pijpenstelen en in augustus hadden we een hittegolf.

Niks zes weken regen. Een strakblauwe hemel en een stralende zon. Het schokte mijn vertrouwen in de voorspellingen van mijn schoonvader een tikje, maar vooruit... de uitzondering bevestigt de regel. Het is nu bijna 25 januari: 'Sint Paulus bekering'.

Wist u dat er aan Paulus' bekering een dag was gewijd? Ik niet. Je leert nog eens iets van zo'n weerboek. En de 25e is nog een invloedrijke dag ook! Als ik er over nadenk, past dat wel bij Paulus. Hij is tenslotte van een andere orde dan bijvoorbeeld een Sint Sebastiaan.

Sebastiaan is een heilige die nog net de encyclopedie haalt, maar daar heb je het dan ook mee gehad. Bij hem hoort de spreuk: „Sebastiaan die het were maakt, doet het vriezen dat het kraakt.” Een korte termijnspreuk en eigenlijk wat onbeduidend.

Nee, dan Sint Paulus bekering! Het weer op 25 januari voorspelt de economie voor het hele jaar. Als je op de hoogte bent met oude spreuken dus een spannende dag!

Ik geef u een paar spreuken die op de 25e slaan:

„Is Sint Paulus klaar, wacht dan op een heel goed jaar.”

„Sint Paulus schoon en helder,

goed voor schuur en kelder.”

„Sint Paulus bekering met zonneschijn,

is goed voor vruchten, koren en wijn.”

„Een heldere Sint Paulusdag voorspelt een goed jaar,

is er die dag wind, dan volgt er oorlogsgevaar.”

Deze laatste spreuk valt onder bijgeloof. Dat vindt de schrijver van het boek en ik geef hem gelijk. Overigens, als je echt gelooft in deze spreuken, zijn ze niet bepaald bevorderlijk voor de gemoedrust. Daarom geef ik er een paar uit eigen keuken toe:

„Komt er een ramp of onheil in hun

midden,

de mens kijkt omhoog, want nood leert bidden.”

„Slaat het weer of de wereld op hol, dan lopen de kerken vanzelf weer vol!” Zo ontstaan die spreuken nu. Simpel toch?

Geen Monique Somers of John Bernhard bij nodig. Gewoon ervaring!

Ik houd het weer voor u bij en hoop aan het eind van het jaar op dit artikelte terug te komen.

Margreet Maljers-Kroes

Voor de kinderen

Dit jeugdhoeke gaat over Samuël 16-17.

Achter elke vraag staan een ja- en een nee-antwoord.

Zowel achter de ja als de nee staat tussen haakjes een letter.

Lees de vraag en als het antwoord een 'nee' is neem je de letter die achter de 'nee' staat.

Is het antwoord 'ja' dan neem je de letter die achter de 'ja' staat.

Als je deze in volgorde hebt, komt er een voorwerp uit waarmee David de vijand versloeg.

1. Als David gezalfd is door Samuël wordt David dan gelijk koning? Ja (J), Nee (S)
2. Wordt David door Saul bij zich geroepen om soldaat te worden? Ja (E), Nee om muziek te maken (L) 1 Sam. 16:18
3. Speelde David op de gitaar? Ja (R), Nee op de citer (I) 1 Sam. 16:23.
4. De Filistijnen zijn in oorlog met het volk Israël. Dan is er een Filistijn, Goliath, die het volk Israël uitdaagt met hem te vechten. Is deze Filistijn groot? Ja (N), Nee (K)
5. Het volk vecht tegen hem. Ja (I), Nee, ze waren bang (G)
6. Goliath daagde het volk Israël wel 40 dagen uit. Ja (E), Nee (O) 1 Sam. 17:16
7. Gaat David met Goliath vechten om te laten zien hoe dapper hij wel was? Ja (T) Nee (R)
8. Of gaat David met Goliath vechten omdat hij God bespot? Ja (E), Nee (P)
9. Als David naar Goliath loopt zonder de gewone wapens vindt Goliath dat dan een belediging? Ja (N), Nee (G) 1 Sam. 17:42
10. Gaat David Goliath tegemoet in de naam van Saul? Ja (J), Nee (S)
11. Gaat David Goliath tegemoet in de naam van God van hemel en aarde die Goliath bespot heeft? Ja (T), Nee (E) 1 Sam. 17:45
12. Toen David Goliath had gedood vielen toen de Filistijnen het volk Israël aan? Ja (L), Nee (E)
13. Of sloegen ze op de vlucht toen ze zagen dat hun held dood was en vielen de Israëlieten aan? Ja (E), Nee (J).
14. Bracht David het hoofd van Goliath naar zijn woonplaats Bethlehem? Ja (E), Nee naar Jeruzalem (N) 1 Sam. 17:54

De oplossing van de vorige maal is: En zie, Ik ben met u al de dagen tot aan de voleinding der wereld. Mattheüs 28:20.

(Voleinding betekent: totdat Jezus terugkomt en we een nieuwe hemel en een nieuwe aarde krijgen.)

G. Wijkhuizen-van Vuuren, Den Helder

Heldendaad

„Toen gebeurde er een wonder”, aldus het opschrift boven een fragment uit World Chr. Digest, opgenomen in een boekje, 100 jaar vereniging Nederlandse Zeemancentrale (23 februari 1893 – 23 februari 1993), de vereniging waarvan Prins Bernhard beschermheer is:

„Ik ben maar een gewoon soldaat en ik heb de oorlog meegemaakt. Veel gevochten, heel Frankrijk door en tot diep in Duitsland. Ik heb mensen rondom mij zien sterven en heldendaaden gezien bij de vleet. Maar het diepste heeft mij getroffen, wat er gebeurde aan boord van het troepenschip, dat mij naar Europa bracht. In vredetijd zou de 'Dorchester' al geen plezierboot zijn geweest, en in oorlogstijd was het nog veel meer behelpen, nu het schip tjokvol zat met zeezieke soldaten en munitie. We hadden vier geestelijken aan boord.

Wat godsdienst aangaat, zat er onder de soldaten van alles, en de geestelijken verschilden net zo: twee waren protestant, één rooms en één joods. Beste kerels, die alles deden om er de moed bij ons in te houden. Het was op een avond, de meeste jongens sliepen al, maar ik kon het in de benauwde kooi niet uithouden en liep wat op het dek heen en weer. Het was bitter koud, met een woelige zee. Van verre seinde een torpedojager. Toevallig had ik wat seinen geleerd en verstond de boodschap: „Voorzichtig, vijand”.

Recht boven mijn hoofd schreeuwde de uitkijk: „Periscoop aan stuurboord”. Meer heb ik niet verstaan. Er kwam 'n geweldige ontploffing en van alles vloog de lucht in.

Drie mannen snelden naar de kast en begonnen vlug zwemgordels uit te delen: de twee protestantse en de joodse geestelijke. Een ogenblik later stond de roomse er ook bij.

„Kalm aan, mannen”, zei een van de twee dominees, „er zijn er genoeg voor iedereen.”

„Dat kan niet,” dacht ik bij mezelf en keek naar de lange rij mannen vóór mij. Goddank heb ik niemand weggedrongen.

Toen de kast leeg was, stond ik met drie kameraden zonder gordel. Het schip zonk snel en zou over enkele minuten ondergaan. De ene dominee keek ons triestig aan. „De kast is leeg, jongens.”

Toen gebeurde er een wonder. Als op commando deed ieder van de geestelijken zijn eigen reddingsgordel af en hield ze ons voor. „Hier, pak aan, mannen.”

Wij gingen achteruit. „Nee meneer”, stamelden wij. „Dat doen we niet.”

„Pak aan”, herhaalden ze. Ik deed de gordel aan en sprong, ging onder, maar de gordel trok me op. Ik draaide me om, om naar het schip te kijken. Op het verlaten dek, waar de golven al overheen sloegen, stonden onze vier geestelijken arm in arm en met gebogen hoofd.

Duidelijk hoorde ik hen zingen, maar verstond de woorden niet.

Toen ging er een siddering door het schip, eer het in de golven verdween en de golven de vier mannen verzwolgen.

Als in droom, zie ik hen vaak staan, zoals ik ze voor 't laatst zag.

Dat was de grootste heldendaad, die ik heb meegemaakt.”

Dit stuk troffen wij aan in: 'DE WAARHEIDSVRIEND'. Wanneer je het geheel op je laat inwerken word je er alleen maar stil van!

O. Mooiweer, Enschede

dagdienst blijven ongewijzigd: 19.00 uur (zomer) en 14.30 uur (winter) in 'Het Trefpunt' te Laag-Zuthem.

Overig nieuws

Regiovergadering Alkmaar-Zaandam d.d. 13 november 1997

1. Na opening, onderzoek credentiebrieven, constitueren, bespreken we de LV inhoudelijk:

De stukken 12.1, 13, 14, 15, 20, 32, 44, 45 worden voor kennisgeving aangenomen.

De voorzitter memoreert dat achter een enkel briefje een wereld van moeite kan schuilgaan, zoals bij de opheffing van de gemeente van Zwiendrecht.

Stuk 12.3 (Baarn: geen getrapte, maar rechtstreekse afvaardiging kerken) verdeelt de meningen:

Sommigen: Als Baarn wil meedoen, dan graag maar dan ook alle verantwoordelijkheden meedragen, dus ook ondertekenen en meedoen zoals allen.

Anderen: Uitzonderingen zoals Baarn zijn welkom, dat staat in de preambule, zelfs als ze die zelf niet ondertekenen. Dat zegt de preambule juist!

Krijgen afgevaardigden een lastbrief mee of spreken ze naar eigen inzicht? Het is ondoenlijk om afgevaardigden op voorhand aan het standpunt van de regio te binden.

Een LV kan dan nooit meer tot een besluit komen, omdat alle afgevaardigden gebonden zijn en geen ruimte meer hebben. Omgekeerd zitten afgevaardigden er ook niet voor hun eigen mening. Uitgangspunt is dat de regiovergadering consensus c.q. unanimiteit in haar besluiten zoekt. Die zaken waarover unaniem besloten wordt, kunnen als zodanig door de regiovertegenwoordigers worden ingebracht in het landelijk overleg.

Van die onderwerpen waarover geen eenstemmigheid bestaat, verwachten we dat de afgevaardigden de argumenten- en standpuntenwisseling van de regio weerspiegelen in hun discussiedeelname en stemgedrag op de L.V.

De vraag van Apeldoorn inzake het doopbewijs lijkt ons een specifieke pastorale aangelegenheid en daarom meer iets voor een onderlinge consultatie dan voor de LV. 12.4, 30, 33, 43 vinden dank en instemming.

We vragen ons af waaraan de uitgekeerde gelden van de TOP-regeling zijn besteed.

Kerknieuws

Beroepen/Intrede/Afscheid

Beroepen door Oegstgeest:

ds. F. Gerkema te Groningen; door Doorn en door Sliedrecht: ds. G.J. Zwarts te Amsterdam-Centrum

Adressen

NGK Heerde-Epe

De naam van de vergaderlocatie is gewijzigd in: 'Christelijk College de Noordgouw'. Het adres blijft ongewijzigd.

NGK Den Helder

Scriba: L.W. Kramer, tel. 0223 647456. Het postadres van de NGK blijft: Lutherse Kerk, Wezenstraat 66-68, 1781 GM Den Helder.

NGK Heino/Langeslag

Diensten: 's ochtends om 9.30 uur in 'Het Kerkhuus' te Heino. Plaats en aanvangstijden van de mid-

Natuurlijk zijn ze uitgekeerd aan de betreffende kerkenraden, maar wat hebben die met dat geld gedaan? Is er bijvoorbeeld vervanging of aanvullend pastoraal werk van betaald? Als de 'oudere predikant' verlicht is in zijn taak, wie heeft die taak dan wel gedaan?

42 Verslag Stichting Evangelisatie en Moslims: Ede wil plaats in bestuur van de stichting aan LV overdragen. De regio ziet liever het aantal permanente Landelijke commissies beperkt tot een minimum. Die commissies moeten allemaal bemand worden. Dan moet het ook ten goede komen aan al de kerken.

De Stichting liever laten bemannen door mensen die er in de praktijk mee te maken hebben. Dat geldt ook voor de financiering. Omslagstelsels alleen voor wat inderdaad alle kerken ten goede komt.

Voor wat uit de aard der zaak alleen maar via een omslagstelsel kan (TOP, TSB, Hulpbehoevende kerken en dergelijke). Liever landelijk aangegane verantwoordelijkheden zoveel mogelijk terug naar het plaatselijke draagvlak. Voor kleinere gemeentes zijn de landelijke omslagen bijna niet meer op te brengen.

De overige onderwerpen bespreken we in een voortgezette vergadering op 29/01/98.

4. Voorbereiden LV: afvaardiging. De kerken krijgen een schemaatje mee, waarop ze hun afgevaardigden moeten opgeven.

5. Huishoudelijk reglement van de regio wordt onder grote dank aan Krommenie vastgesteld.

6. Rondvraag langs de kerken: Krommenie vraagt naar het bestaansrecht van Cogma. Elke gemeente kan zelf bij Cogma rekenschap vragen. NGK-Alkmaar werkte tot nu toe samen met CGK-wijk van Broek op Langedijk. De instituering van deze wijk tot een zelfstandige CGK-gemeente tegelijk met de instituering van de federatieve NGK-CGK-gemeente is voltrokken in een feestelijke kerkdienst op 9 november jl.

Den Helder deelt mee dat het scribaatsadres voortaan het kerkadres is: Wezenstraat 66-68.

Wieringermeer vraagt de post naar het kerkelijk bureau te sturen.

Zaanstreek-Centrum en de Christelijke Gereformeerde Kerk groeien naar elkaar toe.

Wormer meldt dat ds. Fijan helaas

heeft bedankt voor het op hem uitgebrachte beroep.

Regiovergadering Harderwijk d.d. 12 november 1997

Namens de roepende kerk van Nunspeet heet ds. Schaeffer de aanwezigen welkom.

Hij memoreert de ambtsjubilea van de di. Van Deursen, v.d. Linde en Schaeffer, die resp. 40, 30 en 25 jaar de kerken mochten dienen en het jubileum van br. Plender, die 50 jaar als organist werkzaam mocht zijn in de kerk van Wezep.

We zingen Ps. 111:1,3 en 3, lezen daarna deze hele Psalm, waarna we biddend onze kracht voor de avond bij de Here zoeken.

Alle kerken zijn wettig vertegenwoordigd. De Chr. Ger. Kerk van Hattem heeft geen uitnodiging ontvangen.

De scriba van Nunspeet zal schriftelijk zijn verontschuldiging aanbieden.

Het moderamen wordt samengesteld: voorzitter – Nunspeet; secretaris – Heerde; kort verslag – Hattem.

De notulen van 18 juni jl. worden onveranderd vastgesteld.

Van het visitatieverslag van Ermelo/Harderwijk wordt dankbaar kennis genomen.

De regeling studieverlof predikanten wordt aangenomen.

In de regiokerken worden verschillende formulieren gebruikt. Men heeft geen behoefte om naar andere formulieren om te zien.

Als afgevaardigden naar de landelijke vergadering worden verkozen:

primi: de broeders ds. Van Dijk, ds. v.d. Linde, Strating en v.d. Bijl
secundi: de broeders ds. Fijan, ds. Lagewaard, De Boer en een ouderling uit Heerde.

De gewoonteregeling wordt na enkele wijzigingen en aanvullingen vastgesteld. Ds. Van Keulen zal de goedgekeurde tekst uitwerken en aan de regiokerken toesturen.

De stukken voor de Landelijke Vergadering worden doorgenomen en waar nodig wordt een standpunt bepaald.

In de aanvraag van br. v.d. Velde uit Wezep om in januari 1998 een onderzoek naar beroepbaarstelling in onze kerken wordt met vreugde bewilligd.

In de rondvraag deelt de kerk van Hattem mee, dat ds. Van Dijk zijn werk als consulent van deze gemeente wegens drukke werkzaamheden beëindigt. Ds. Blokhuis van Zalk zal het consulentschap waarnemen, eventueel bijgestaan door ds. Winter van Wezep.

De volgende vergadering wordt vast-

gesteld op 14 januari 1998. De roepende kerk is Voorthuizen.

Na gezang en dankzegging sluit de voorzitter de vergadering.

Geslaagd

Br. H. van der Velde te Wezep is voor het kandidaatsexamen aan het Nederlands Gereformeerd Seminarie geslaagd.

Veertigjarig jubileum ds. W. Bax

Op 5 januari jl. was het veertig jaar geleden dat ds. W. Bax zich aan de gemeente van Zwartsluijs verbond.

Ds. Bax bleef daar tot september 1973, toen hij zich aan de gemeente van Nijverdal verbond. Daar nam hij op 1 december 1992 afscheid, de datum van zijn emeritaat.

Ds. Van der Lingen vijftig jaar predikant

Op 20 januari jl. was het vijftig jaar geleden dat ds. W. van der Lingen als predikant van de gemeente te Alkmaar in het ambt werd bevestigd.

Na zijn eerste gemeente diende ds. Van der Lingen achtereenvolgens de gemeenten van Zwiindrecht, Schildwolde, Bunschoten/Spakenburg en Wapenveld, waar hij in 1985 met emeritaat ging.

De gemeente van Wapenveld heeft in verband met ziekenhuisopname van ds. Van der Lingen de herdenking van het jubileum enige tijd moeten uitstellen.

TV-dienst vanuit Wezep

Op zondag 1 februari zal om 11.00 uur een kerkdienst van de Nederlands Gereformeerde Kerk van Wezep op de TV worden uitgezonden. In deze dienst zal ds. J. Winter voorgaan. Henk Plender bespeelt het orgel en ook het koor Semaja o.l.v. Geurt Souman en het koperblazersensemble o.l.v. Ben Boerema verlenen medewerking.

Maastricht dankt voor ontvangen steun

De Nederlands Gereformeerde Kerk van Maastricht heeft, na een periode van moeiten, in ds. G. Haveman een nieuwe herder en leraar ontvangen. Kerkenraad en gemeente danken predikanten en kerken hartelijk voor de ontvangen steun en verwoorden dat als volgt:

„Door de komst van ds. G. Haveman en zijn vrouw naar onze gemeente is er een nieuwe periode aangebroken in ons kerkelijk leven. Wij mogen in hun komst Gods leiding over onze

gemeente ervaren. Zijn trouw is van alle tijden over Zijn volk. Via deze weg willen kerkenraad en gemeente van Maastricht allen bedanken voor de steun die zij in de afgelopen moeilijke jaren mochten ervaren vanuit het kerkverband.

Veel kerkenraden hebben hun predikant belangeloos afgestaan om een zondag in onze gemeente voor te gaan. Veel (emeritus)predikanten hebben Gods Woord in onze gemeente willen uitdragen, soms voor een gering aantal gemeenteleden. Veel individuele gemeenteleden hebben op allerlei wijze met ons meegeleefd in gebed en daad.

Het past ons, naast de Here, u allen te bedanken voor de ontvangen steun voor onze gemeente.

Wij bidden dat God de komende jaren Zijn gemeente weer wil opbouwen in het Zuiden van het land en vragen hiervoor om uw gebed."

Toelichting NGK Oegstgeest over standpunt 'Kinderen aan het Avondmaal'

De kerkenraad van de Nederlands Gereformeerde Kerk van Oegstgeest meldt er prijs op te stellen om het verslag van de vergadering van Nederlands Gereformeerde Kerken in de regio Den Haag de dato 20 november 1987 (zie Opbouw nr. 26) van een toelichting te voorzien. Het moderamen van de kerkenraad verduidelijkt middels die toelichting zijn standpunt over 'Kinderen aan het Avondmaal' als volgt:

„In Opbouw van 27 december is in het verslag van de Regiovergadering Den Haag van 20 november onder de rubriek 'Kerknieuws' te lezen dat in deze vergadering gesproken is over de brief van de NGK van Oegstgeest met betrekking tot de deelname van kinderen aan het Avondmaal. Omdat dit verslag, begrijpelijk, een erg korte samenvatting geeft en omdat dit onderwerp ook elders publiciteit heeft gekregen, wil het moderamen van Oegstgeest wat meer toelichting geven op het besluit van de gemeente om uit te spreken:

„Allen, die van harte in de Here Jezus Christus geloven, dus ook de kinderen, zijn welkom aan het Avondmaal." Dit besluit is met een uitvoerige toelichting tevoren aan de regiokerken toegezonden, teneinde deze kerken in de gelegenheid te stellen daarop te reageren.

Hier volgen enkele zinsneden uit deze toelichting:

„Al sinds 1970 heeft de gemeente van

Oegstgeest gezocht naar een antwoord op de vraag of niet ook kinderen welkom zijn aan het Avondmaal. De toenmalige predikant, ds. M.R. van den Berg, benadrukte in de gesprekken en artikelen daarover sterk het karakter van Verbondsmaaltijd als motief om ook kinderen toe te laten. In 1985 werd al uitgesproken dat kinderen die catechisatie volgen tot de Maaltijd zouden worden toegelaten, nadat zij tegenover enkele kerkenraadsleden een eenvoudig 'getuigenis' hadden afgelegd.

Inmiddels is begonnen met een kindercatechese voor de hoogste klassen van de basisschool, onder de naam 'Eskol', mede gebruikmakend van de ervaring hiermee van de NGK van Eindhoven. In deze kindercatechese is nu ook, in overeenstemming met de bovengeciteerde uitspraak van mei jl., de betekenis van het Avondmaal opgenomen. Het is de bedoeling dat de kinderen die deze catechese hebben gevolgd in overleg en samen met hun ouders aan de Maaltijd gaan deelnemen."

In de eerder genoemde regiovergadering is helaas inhoudelijk niet of nauwelijks op dit voornemen gereageerd. Enkele kerken vonden de tijd van voorbereiding hiervoor onvoldoende, in andere kerkenraadsvergaderingen was het wel ter sprake geweest maar kon men niet tot een eensluidend standpunt komen.

Eén der kerken betreunde het dat Oegstgeest niet de 'kerkelijke weg' had bewandeld en vreesde dat de verhouding met de Christelijke Gereformeerde Kerken er door belast zou worden.

Er waren ook kerken die niettemin de zorg voor de kinderen, die bij de besluitvorming heeft meegespeeld, waardeerden.

Omdat die zorg ook in de zusterkerken wordt gedeeld, werd Oegstgeest uitgenodigd over het onderwerp in het algemeen eens een ambtsdragersconferentie te beleggen."

Dr. Kleingeld volgt ds. Moggré op als hoofdredacteur Kerkbode

Ds. A.J. Moggré heeft, na vele jaren hoofdredacteur van de Kerkbode van Nederlands Gereformeerde Kerken te zijn geweest, deze functie neergelegd. Hij is inmiddels opgevolgd door dr. C.P. Kleingeld te Alphen aan den Rijn. Ook redacteur ds. G. de Lange van Ede heeft te kennen gegeven zijn werkzaamheden als zodanig te willen beëindigen.

De eens per drie weken verschijnende

Kerkbode is een uitgave van Buijten en Schipperheijn te Amsterdam. Het merendeel van de abonnees woont in de Randstad-provincies.

Onder
andere(n)

Activiteiten CG-Werkgroep Recreatie Lichamelijk Gehandicapten

In 1998 hoopt de Werkgroep Recreatie Lichamelijk Gehandicapten (RLG) van de Christelijke Gereformeerde Kerken samen met een groot aantal vrijwilligers weer een drietal vakantie-weeken te organiseren voor gehandicapten en ouderen die niet (meer) zelfstandig op vakantie kunnen gaan. In het kort luidt het programma:

18-24 april: varen met de aangepaste salonboot 'Prins Willem Alexander'

14-18 september: er is voor 12 gasten plaats in de midweekvakantie in het Timmerholt in Westerbork. Er zijn vier goed aangepaste bungalows gehuurd.

31 oktober – 7 november: vakantie-week in het Rooseveltthuis in Doorn.

Verpleging en verzorging komen voor rekening van enthousiaste en deskundige vrijwilligers.

Behalve naar Westerbork gaan ook een arts en een predikant mee.

Bij belangstelling kunt u bellen met Ans Boshuis-Odijk of Juul van Oord-Dekker, p/a Florijnsdag 26, 3991 WL Houten, tel. 030 6379806 of 030 6351931.

Samenkomsten CoGg in Zwolle en Vlaardingen

Het Contact Orgaan Gereformeerde Gezindte heeft een tweetal regionale bijeenkomsten georganiseerd.

Op vrijdag 23 januari zal ds. J.H. Velema (CGK) in 'Het Reffer' aan het Bethl. Kerkplein te Zwolle de aanwezigen bepalen bij de kerkelijke verdeeldheid.

Op vrijdag 6 maart spreekt ds. J. Oosterbroek (CGK) in de Ichtuskerk, Van Maerlandlaan 4 in Vlaardingen, over de verdeeldheid binnen de Gereformeerde gezindte.

De bijeenkomsten beginnen om 19.45 uur en zijn gratis toegankelijk.

Onder het motto 'Bid en werk' wil het CoGg zich onder Gods zegen ook in het nieuwe jaar inzetten voor verbetering van de onderlinge verhoudingen tussen de kerken van het gereformeerd belijden.

Dr. Jochemsen bijzonder hoogleraar Lindeboomleerstoel

Dr.ir. H. Jochemsen is met ingang van 1 januari jl. prof.dr. J. Douma opgevolgd als bijzonder hoogleraar voor de Lindeboomleerstoel.

Deze leerstoel voor christelijke medische ethiek is door het Prof.Dr. G.A. Lindeboom Instituut gevestigd aan de medische faculteit van de Vrije Universiteit. De eerste hoogleraar voor de leerstoel, prof.dr. J. Douma, is vier jaar geleden begonnen met het geven van colleges, maar stopt daar nu mee in verband met zijn emeritaat.

Info-middag TU Apeldoorn

De Theologische Universiteit van de

Christelijke Gereformeerde Kerken in Apeldoorn organiseert op vrijdagmiddag 23 januari vanaf 14.30 uur een informatiemiddag voor allen die van plan zijn theologie te gaan studeren. Zowel de hoogleraren als de docent van de vooropleiding (Grieks en Latijn) zullen dan aanwezig zijn. Ook hoopt één van de docenten een minicollege te geven om een 'blik in de keuken' te bieden. Adres van de TU: Wilhelminapark 4, 7316 BT Apeldoorn, tel. 055 5213156.

*Bewaar als uw oogappel mij,
verberg mij,
door uw vleugelen beschaduw.
Psalm 17:8*

Wij zijn blij en dankbaar met

Anje Paulien
Aukelien

Freddy Gerkema
Judith Gerkema-Mudde
Rieneke, Maartje en Jetske

1e kerstdag 1997

Briljantstraat 75
9743 NC Groningen
tel. 050-5712412

*„Wie in Mij gelooft, zal leven,
ook al is hij gestorven.”
Joh. 11:25a*

Diep werden wij getroffen door het overlijden van onze vriend

George Edward Arnold

Anneke en Joh. Terpstra-Bügel
Annie Faber-Warmenhoven
Diny Hoiting en Richard Tekelenburg
Rie en Jan Louwerse-van 't Hoff
Aaf en Etje Werkman-Baar
Janny Visee-Hoogendam

Haren, 5 januari 1998

*En nu, wat verwacht ik, Here?
Mijn hoop, die is op U.
Psalm 39:8*

Op 6 januari 1998 is in de Here ontslapen onze moeder, oma en overgrootmoeder

Hermína Reintje Goossens-Wuestman

sinds 28 april 1983 weduwe van **S.J.P. Goossens**,
missionair predikant op Oost-Soemba

* Harderwijk, 01-08-1901 † Bosch en Duin, 06-01-1998

Wij hebben veel van haar gehouden. Zij ging ons, en allen om haar heen, voor in de vreze des Heren en stelde haar leven in dienst van anderen, zowel hier als op het zendingsterrein.

Wij zijn het personeel van 'De Wijngaard' in Bosch en Duin dankbaar voor de liefdevolle zorgen, aan haar besteed.

Amsterdam: L.M. Goossens

Den Haag: W.Ch. Baller-Goossens
J.F.W. Baller

Den Haag: A.J. Goossens

Huizen: H.R.P. Goossens
S. Goossens-Stroop

Doorn: P.P. Goossens
A.M. Goossens-Pon

Beverwijk: W.H.P. Goossens
M.J.L. Goossens-Eleveld

Monnickendam: H.R.P. Koster-Goossens
J.M. Koster

Amsterdam: C.J. Goossens

Kleinkinderen en achterkleinkinderen

Correspondentie-adres:
Corn. Dirkszlaan 133
1141 XZ Monnickendam

De begrafenis heeft inmiddels op de Algemene Begraafplaats te Harderwijk plaatsgevonden.

1958 30 januari 1998

Zo de Here wil hopen wij met onze ouders en grootouders

J.J. Lakerveld

en

J. Lakerveld-de Jong

de dag te vieren dat zij 40 jaar getrouwd zijn. Wij zijn de Here dankbaar dat Hij hen heeft willen sparen voor elkaar en voor ons.

Deventer: Bert en Hermien Lakerveld
Tristan, Hanne-Merel en Florian

Californië: Jouke en Welmoed Lakerveld
Mieke, Maarten, Rachel en Anke

Assen: Rik en Cobi Lakerveld
Janine, Stefany en Allard

Emmeloord: Heleen en Bertus van Benthem
Steffen en Sander

Voorthuizen: Arthur en Margreet Lakerveld
Thirza en Ilana

Januari 1998
De Fjord 51
8303 HH Emmeloord

